

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT (BTK) 2022. ÉVI SZAKMAI BESZÁMOLÓJA

A BTK-ban folyó projektek:

<i>A kutatás címe</i>	<i>Vezető kutató</i>	<i>Jelölés és témaszám</i>	<i>2022. évi támogatás</i>
II.2. Solt-Tételhegy: solti hatalmi központ	Szentpéteri József	Árpád-ház_II.2. / 75028	6.000.000 Ft
II.4. Árpád-kori királyi udvarházak és kolostorok a Pilisben	Benkő Elek	Árpád-ház_II.4. / 65008	7.000.000 Ft
III.2. e-ÁRPÁD (A Kárpát-medence Árpád-kori internetes adatbázisa) és a középkori Magyarország digitális atlasza	Szentpéteri József	Árpád-ház_III.2. / 75029	1.500.000 Ft
IV.1. Keleti örökség – keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok	Sudár Balázs	Árpád-ház_IV.1. / 75030	2.200.000 Ft
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere	Türk Attila	Árpád-ház_IV.2. / 75027	3.000.000 Ft
VI.1. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza	Nógrády Árpád	Árpád-ház_VI.1. / 75031	700.000 Ft
VI.2. Az Árpád-kor történeti kronológiája és bibliográfiája	Zsoldos Attila	Árpád-ház_VI.2. / 75032	3.000.000 Ft
VI.3. Az Árpád-kor törvényeinek összegyűjtött kiadása	Érszegi Géza / Zsoldos Attila	Árpád-ház_VI.3. / 75033	1.500.000 Ft
VI.5. Diplomata Hungariae Antiquissima II.	Szovák Kornél	Árpád-ház_VI.5. / 75034	2.066.000 Ft
VI.6. Diplomata Pontificia Hungarica	Szovák Kornél	Árpád-ház_VI.6. / 75035	740.000 Ft
VI.12. Hungarica-gyűjtés és publikációs támogatások	Zsoldos Attila	Árpád-ház_VI.12. / 75036	1.400.000 Ft
X.1. Az Árpádok idegen nyelven – angol nyelvű könyvsorozat	Zsoldos Attila	Árpád-ház_X.1. / 75037	14.667.000 Ft
12 projekt összesen			43.773.000 Ft

A beszámoló a projektvezetők jelentései alapján készült:

Szentpéteri József
ELKH BTK Árpád-ház Program-felelős

Budapest, 2022. december 12.

Solt-Tételhegy: hatalmi központ (Árpád-ház_II.2.)

Projektvezető neve: Szentpéteri József (BTK Történettudományi Intézet)

A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2022. évi eredményei:

2022. augusztus 28. és szeptember 16. között a Solt 0157/88. hrsz. számú ingatlan területén elhelyezkedő lelőhelyen tanátsatással összekapcsolt régészeti tervásatásra került sor. A feltárás az ELKH BTK Történettudományi Intézete és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézete együttműködésében zajlott. A kutatások a Tételhegy északnyugati részén, a feltételezett ispánsági vár területén folytak. Az egymással szomszédos két felületen (I. és II. felület) összesen tizenegy szelvényben dolgoztak (1. kép).

1. kép: Légifelvétel a tételhegyi Várdombon 2022 őszén feltárt szelvényekről (fotó: Pelta Bt.)

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Bacsikai István műszeres leletfelderítő, Pelta Bt., Hajdúnánás

Bálint Marianna régész, Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény

Gedai Csaba fotós, Pilisvörösvár

Kiss Béla fotós, Kecskemét

Mordovin Maxim régész, ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest

Rakonczay Rita régész, ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest

Szentpéteri József régész, ELKH BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Tóth Csaba numizmatikus, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Török Béla intézetvezető, Miskolci Egyetem Metallurgiai Intézet, Miskolc

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések

Tudományos publikációk:

Szentpéteri József – Török Béla: A solti Tételhegy szórvány leleteinek skandináv és balti kapcsolatai (régészeti és archeometriai adatok). In: Somogyvári Ágnes (szerk.): „Élőknek öröksége.” *Tanulmányok V. Székely György emlékére*. Archaeologia Cumanica 5. Katona József Múzeum, Kecskemét, 2022, 139–174.

Szentpéteri József: Világok vándora. Viking harcosábrázolás a Kárpát-medencéből (Solt-Tételhegy). In: Seres Attila (szerk.): „Fejtágító”. *Ünnepi tanulmányok Pásztor Péter 80. születésnapjára*. MOSZT Könyvek 22. Pécs, 2022, 136–157.

Nemzetközi konferencián tartott előadás:

Szentpéteri, József–Török, Béla: The Scandinavian and Baltic connections of stray metal finds from Solt-Tételhegy, County Bács-Kiskun, HU (archaeological and archaeometrical data).

„*Furor Normannorum*”. 9–11. századi kétélű kardok kutatása: régészeti, metallurgiai megközelítése. Research on 9–11th Century Double-Edged Swords: Archaeological and Metallurgical Approaches. PPKE BTK Régészettudományi Intézete, Budapest, 2022. szeptember 22.

Hazai ülészakon tartott előadások:

Rakonczay Rita – Mordovin Maxim: Solt-Tételhegy középkora;
Szentpéteri József: Viking (kori) vagy nem viking (kori)? Szórvány leletek a solti Tételhegyről.

A középkor kutatásának újabb eredményei Bács-Kiskun megyében, Viski Károly Múzeum, Kalocsa, 2022. december 1–2.

Tudományos ismeretterjesztés:

Lencsés Anna: Folytatódott az Árpád-kori falu feltárása a solti Tételhegyen
Petőfi népe és BAON (Bács-Kiskun Megyei hírportál: <https://www.baon.hu/helyi-kozelet/2022/09/folytatodott-az-arpad-kori-falu-feltarasa-a-solti-tettelhegyen>
Kecskemét, 2022. szeptember 23.

Megyeháza: <https://fb.watch/gAENpdKtML/>
Szerkesztő-riporter: Sebestyén István
Stúdióvendég: Szentpéteri József
Kecskemét, 2022. október

A tervezett és megvalósult eredmények közötti eltérés indoklása:

A beszámolási évben a két feltárási engedéllyel rendelkező tanásatás közül az egyik (Várdomb: ELTE) megvalósult, míg a másik (Templomdomb: PPKE) a pandémia következményei és egyéb egészségügyi problémák miatt meghíúsult.

A projekt megvalósításának szakmai értékelése, az elért részeredmények ismertetése:

Az ideai ásatás elsődleges célja az volt, hogy a 2021-ben felfedezett, feltehetően későközépkori pincét minél nagyobb mértékben megismerjék, az Árpád-kori településrészlet kiterjedését lehatárolják, valamint az őskori erődítés itt előkerült árokszakaszait föltárják.

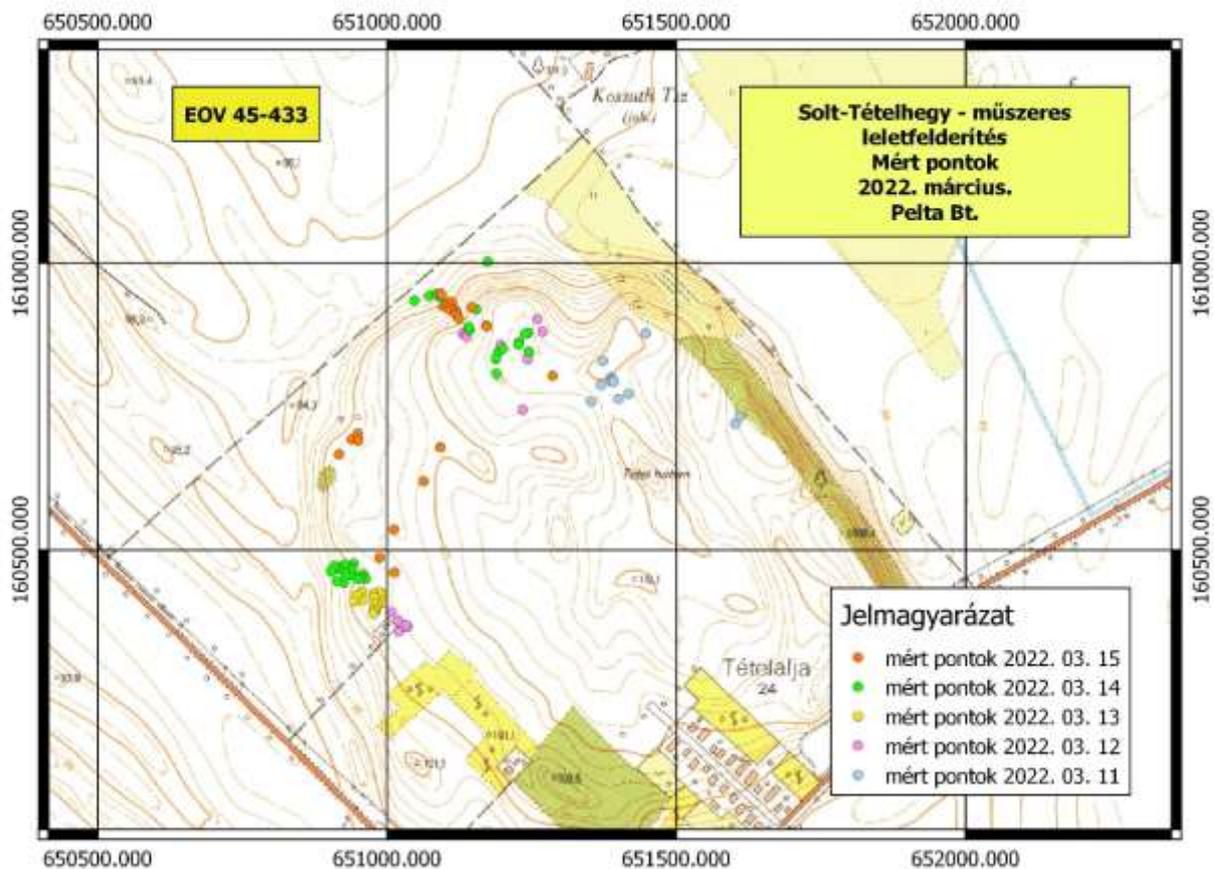
Az I. felület déli részén Árpád-kori település nyomaira bukkantak – erődítés maradványaira, valamint méhkas alakú tárolóvermekre. Az objektumok mélysége, valamint a lakóépületek hiánya minden esetben arra utalt, hogy ezen a részen a legnagyobb a Tételhegy eróziójának a mértéke, így itt csak a nagyon mélyre ásott objektumokat lehetett megfigyelni. A felület északi oldalán volt a beszámolási év leglátványosabb jelensége, ahol a késő középkorra, az 1500 körüli évekre tehető pince került elő, melyet feltehetőleg még a 16. század második negyede előtt feltöltöttek (2. kép).

2. kép: Gyertyatartó vagy csillár öntött réz alkatrésze (restaurálás előtt), 15. század első fele

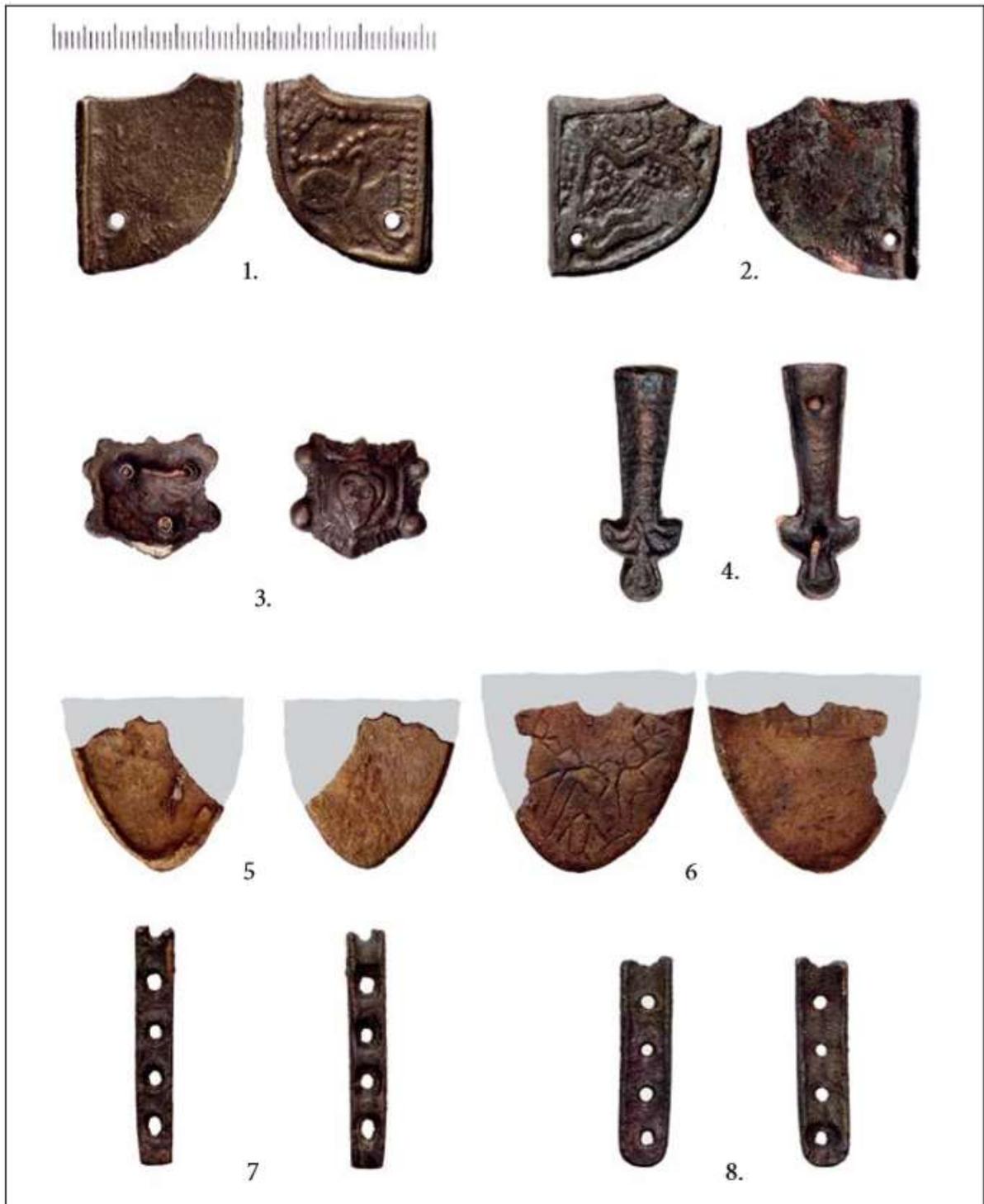
A II. felületen feltárt jelenségek alapján megállapítható, hogy mind az Árpád-kori, mind az őskori település északnyugati végét sikerült lehatárolni. Az Árpád-kori településhez egy gödörobjektum, valamint a korabeli árokrendszer északkeleti és délkeleti nyúlványai tartoztak. A felület nyugati részén a közel észak-déli irányú őskori ároknak három feltöltődési fázisát sikerült elkülöníteni, amelyet aztán az Árpád-korban egy újabb árokrendszerrel bolygattak meg, s végül nagyrészt 1500 körül töltöttek fel.

Az év folyamán tavasszal (2022. március 11–15 között: 3. kép) és ősszel (augusztus 30. és szeptember 2. között, valamint szeptember 15–16-án) szervezett szisztematikus műszeres leletfelderítést végzett a hajdúnánási Pelta Bt., Bálint Marianna régész és Bacskai István műszeres leletfelderítő a Tételhegy leginkább intenzíven betelepült északnyugati részén. Mintegy háromhektárnyi területet vizsgáltak át, és összesen 251 db tárgyat dokumentáltak, melyek kisebb részét bronzkori leletek adták (szerszámok, ékszerek, nyílhegyek), s többségében Árpád-kori és középkori szórványok kerültek elő. A beszámolási évben talált 72 érme legkorábbika római kori (Commodus dupondius RIC 317, Kr. u. 181. – Tóth Csaba meghatározása), zömük Árpád-kori és középkori; további a leletek: övveretek, ruhadíszek, szerszámok (bárd, ösztöke), fegyverek (balták, buzogányok, nyílhegyek), viseleti és használati tárgyak (csatok, kések).

3. kép: A 2022 tavaszán végzett szisztematikus fémkeresőzés topográfiai térképe (Pelta Bt.)

A felső humuszrétegből eddig összegyűjtött, mintegy 2700 GPS-koordinátával rendelkező fémlélet közül néhány tucat köthető bizonyosan a magyar honfoglalás és államalapítás korához, azaz a 10–11. századhoz, köztük több olyan tárgy is volt (4. kép), melyek a viking korszak emlékei felé irányították a figyelmet. Ezzel a témával kapcsolatban eddig két tanulmányt jelentettek meg, egy budapesti nemzetközi fórumon interdiszciplináris megközelítésű, régészeti és anyagvizsgálati-archeometriai szempontú előadáson szerepeltek, valamint több munkatársuk is jelentkezett a Bács-Kiskun megyei középkori kutatások legújabb eredményeit bemutató kalocsai ülészakra.

4. kép: Skandináv és balti jellegű szórvány fémtárgyak a solti Tételhegyről, 10–11. század

Árpád-kori királyi udvarházak és kolostorok a Pilisben (Árpád-ház_II.4.)

Projektvezető neve: Benkő Elek (BTK Régészeti Intézet)

A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2022. évi eredményei:

Folytatódott a pilisi ciszterci monostor monografikus feldolgozása, és vele párhuzamosan más, a Pilis-hegység térségéhez és az Árpád-kori Magyarország régészeti-tárgyi emlékeivel kapcsolódó kutatásokat is végeztek, különös tekintettel a középkorban használatos kőanyagok, kőbányák és a kitermelt kőanyag szállítására alkalmas egykori utakra és az erdős terület még azonosíthatatlan épített emlékeire.

A Pilis királyi eredetű, középkori épített emlékeiről szóló könyv összeállításához felbecsülhetetlen segítséget nyújtott a teljes, erdővel borított hegység LIDAR felmérésének elkészítése és a felmérés eredményeinek atlasz-szerű, georeferált megjelenítése, ami a további részletes helyszíni kutatás alapjául szolgál.

Elkészült a projekt több résztvevője által írt, illetve szerkesztett *Pest megye középkori várai* című kiadvány nyomdakész kézírata, benne számos, a mai Pest megye területére eső királyi, főúri, illetve köznemesi rezidencia, „kisvár” leírásával, felmérésével, légifotókkal, geodéziai felméréssel, az előkerült leletekkel, szükség esetén terepmodellel. Számos ilyen erősség először jelenik meg a szakirodalomban, a lehető legbővebb adatolással együtt. Megkezdődött a kézirat tördelése, nyomdai előkészítése (szerkesztő: Kovács Gyöngyi).

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Bölcseztudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet:

- Benkő Elek kutatóprofesszor, középkori régészet, történelem, környezettörténet;
- Zatykó Csilla tud. főmunkatárs, középkori és kora újkori régészet, környezettörténet;
- Gál Erika tud. főmunkatárs, történeti állattan;
- Berta Adrián tud. munkatárs, középkori régészet, roncsolásmentes terepi felmérések;
- Kolláth Ágnes tud. munkatárs, középkori kerámialeletek;
- Kovács Bianka Gina fiatal kutató, középkori kőfaragványok 3D rekonstrukciója;
- Réti Zsolt grafikus, a pilisi monostor épületeinek 3D rekonstrukciója;
- Mészáros Nóra grafikus, periodizált alaprajzok;
- Varga Zsóka grafikus, középkori kőfaragványok felmérési rajzai, táblái.

Ferenczy Múzeum Centrum, Szentendre: leletraktár, kőtár;

Magyar Nemzeti Galéria, Budapest: Régi Magyar Gyűjtemény;

Balassa Bálint Múzeum, Esztergom: régészeti leletraktár;

Vármúzeum, Esztergom: középkori kőtár;

Szent István Egyetem, Gödöllő:

- Jakab Gusztáv docens, középkori környezettörténet (növényi makrofossziliák).

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések

Tudományos publikációk:

Benkő Elek: „In ambitu seu cemeterio claustris.” In: Gálfi Emőke – Kovács Zsolt P. – Kovács Klára (szerk.): *Arte et ingenio: Tanulmányok Kovács András hetvenötödik születésnapjára.* Kolozsvár, Budapest, 2021, 55–63.

Benkő, Elek: The medieval water supply system of Pilis Abbey. *Antaeus* 37 (2021) 193–224.

Benkő Elek: „Minden Egész eltörött...” Vörösmárvány sírkő töredékek a pilisi ciszterci monostorból. In: „Élőknek öröksége...” *Tanulmányok V. Székely György emlékére.* Kecskemét, 2022, 349–358.

Gál, Erika: The arrow bolt plane from the medieval archiepiscopal residence at Esztergom (North Hungary). *Quaternary International* 2022 (in press)

Megjelenés előtt:

Benkő Elek: A pilisi monostor építkezései az Aranybulla korában (BTK in press)

Benkő Elek: A középkori pilisi monostor vízvezetékrendszere (Antaeus, in press)

Konferencia- és egyéb előadások:

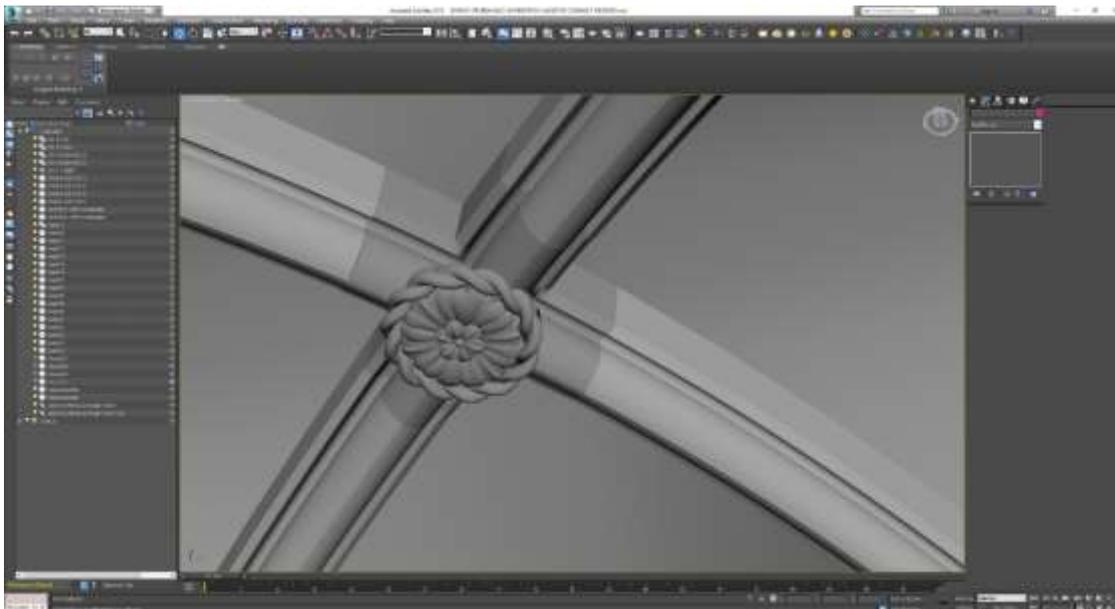
Benkő Elek: Királyi építkezés az Aranybulla korában: a pilisi monostor. Előadás az *Aranybulla 800* interdiszciplináris tudományos konferencián, MTA Székház, 2022. november 10.

Benkő Elek: Középkori környezettörténeti kutatások a Pilisben. Egyetemi előadás PhD-hallgatóknak, ELTE BTK Régészettudományi Intézet, 2022. november 24.

A projekt megvalósításának szakmai értékelése, az elért részeredmények ismertetése:

A tárgyév alatt lezárult Pilisszentkereszt-Klastromkert lelőhely épületegyüttesének a ciszterci korszakot megelőző kora Árpád-kori időszak (11. század – 12. század első fele) kőfaragványainak felmérése és fotózása (feltehetően királyi udvarházhoz tartozó templom faragott részletei), ezek segítségével továbbléptek az erősen töredékes vállkövek, párkányok és oszlopfők értelmezése és eddigi rekonstrukciójuk pontosítása terén.

A pilisi apátság egyik leglátványosabb, a ránk maradt kőfaragványok segítségével akár részleges rekonstrukció kivitelezésére is alkalmas része a 13. század első harmadában teljes körben kiépült kerengő. Publikációs minőségben lezárultak a 3D rekonstrukciók, megfigyeléseket tehettek a kerengő egyes részein a kőfaragványok stiláris eltéréseire és a színezésük térben is elkülöníthető sajátosságaira. A méretek, a szerkesztési kérdések, a stiláris-kronológiai részletek elemzését a rendkívül kiterjedt nemzetközi szakirodalom segítségével végezték el.

1. ábra: A kerengő boltozatának rekonstrukciója

Az elmúlt év másik, nagy hangsúllyal kutatott része a monostortemplom volt. A rendkívül töredékesen fennmaradt szentélyrész és az oldalkápolnák esetében csak nagyon kevés, ide lokalizálható faragványra és töredékre támaszkodhattunk, amelyek konkrét rekonstrukciót nem tettek lehetővé, de bizonyos korai részletformák rögzítésére és a korszak felhasznált kőanyagának a jellemzésére alkalmasnak bizonyultak. Ennél sokkal eredményesebb volt a hosszház vizsgálata. Az ásatási dokumentáció segítségével megállapíthatták az alapfalak méretét és kiterjedését, különös tekintettel a pillérek alatti széles sávalapozásra, amelyet helyszíni, geofizikai méréssel (talajradar) is meghatároztak, kiegészítve a korábbi geoelektromos és magnetométeres mérésekkel. Fontos, bizonyítható részlet, hogy ezek a sávalapozások – és nyilván a rájuk épülő pillérek is – későbbiek a hosszfalak alapozásánál. Helyszíni mérésekkel pontosították a főhajó pilléreinek részleteit, az alkalmazott faragás- és illesztési technikát és a már korábban felismert, de részleteiben még nem elemzett stíláriis változásokat.

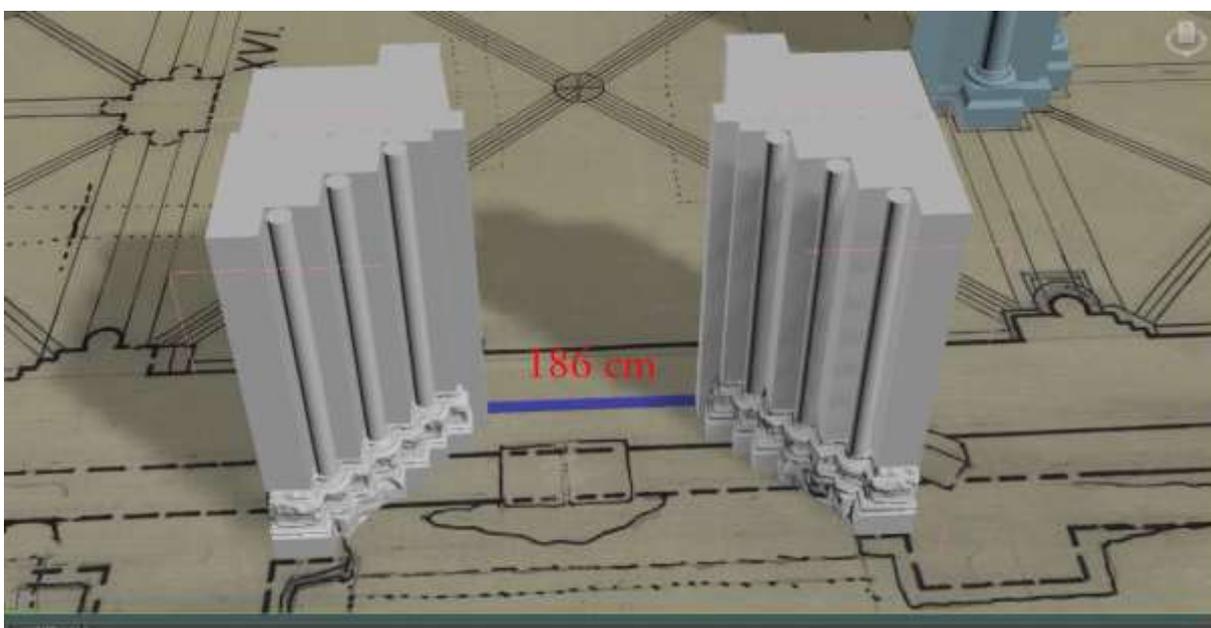

2. ábra: A templom főhajójának rekonstrukciója

3. ábra: A monostortemplom hosszházának támrendszere

A részletek jobb megismerése érdekében egy franciaországi tanulmányút keretében részletesen vizsgáltam a pilisi apátság 13. század eleji építkezéseinek közvetlen előzményeit (Acey, Clairvaux, Dijon, Langres, Fontenay, Morimond, Troyes), az elkészült felmérések és fényképek sokat segítettek a pilisi anyag feldolgozásában.

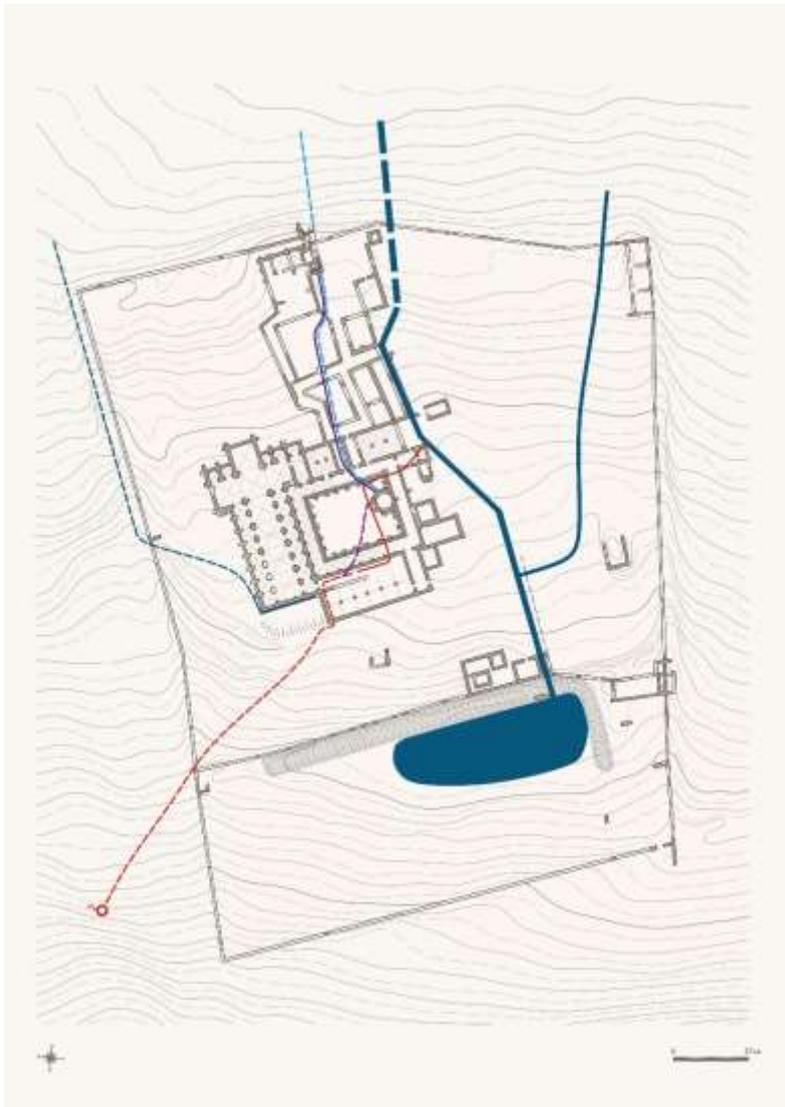
4. ábra: A templom nyugati kapujának rekonstrukciója

A pilisi monostor kerengőjéhez kapcsolódó értelmezési és rekonstrukciós munkák – miután az előző évben végeztünk a teljes körű köfelméréssel és rekonstrukcióval – lezárultak, elkészültek a publikációs minőségű 3D rekonstrukciók.

A kerengőhöz kapcsolódó kútház néhány új, eddig azonosítatlan faragványát is sikerült felismerniük. Egy-egy tanulmány jelent meg a középkori kerengők funkciójáról, illetve a kolostor vízellátásáról és a kútházról.

Geofizikai kutatással körvonalazhattuk a pilisi apátság egyik, a feltárások során nem észlelt egyik fontos, de a Gerevich László-féle ásatások (1967–1982) során nem azonosított részletet, a középkori rectoriumot, melynek – feltehetően erősen sérült, és ezért a régi ásatások idején fel nem ismert – alapfalait a mérések kimutatták.

A pilisi apátság emlékeinek kutatása szorosan kapcsolódik a középkor technikai-technológiai újításaihoz. Feldolgozták az Árpád-kori és késő középkori tetőcserép anyagot, továbbá számos ipari emléket (vízvezetékek kő, kerámia és fém elemei, malom- és kézi őrlőkövek, kőmozsarak, tégelyek). A beszámolási évben elsősorban az épületkerámia kérdését kutatták, közte a 12–13. századból töredékesen fennmaradt téglapadlókat, ahol a megformálás, a darabolás és az égetés részleteit vizsgálták, továbbá az ismert előképeket, valamint a tetőcserepek kérdését, melyek a pilisi építkezéseken az Árpád-kortól folyamatosan jelen voltak (középkori tetőcserep töredékek a 13. század eleji hajópillérek falazatából is kerültek elő).

5. ábra: A középkori monostor vízvezetékrendszere

A monostor területén egykor folytatott vasércfeldolgozás időrendjét új radiokarbon mérésekkel határozták meg a késő középkor és a kora újkor (16. század) idejére. A pilisi feltárások során előkerült valamennyi, reális eredményt kínáló szénminta AMS radiokarbon mérése során (Debrecen, Isotopech) egyértelművé vált, hogy a pilisi monostor műhelyházánál megfigyelt intenzív vasérckohósítás a késő középkorban történt, azonban nem a helyi, hanem minden bizonnyal észak-magyarországi érclelőhelyekről származó nyersanyag felhasználásával. E tevékenység Árpád-kori előzményeire nézve nem sikerült bizonyítékokat gyűjteniük, a Pilis-hegységben minimális mennyiségben kimutatható vasérc feltárására tett középkori próbálkozások valószínűleg eredménytelenek voltak (lásd a Holdvilágárok korabeli felhagyott tárnái).

e-ÁRPÁD (A Kárpát-medence Árpád-kori internetes adatbázisa) és a középkori Magyarország digitális atlasza (Árpád-ház_III.2.)

**Projektvezető neve: Szentpéteri József (BTK Történettudományi Intézet)
A projekt futamideje: 2018–2023**

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2022. évi eredményei:

A beszámolási évben az *e-ÁRPÁD* régészeti adatbázis részének fejlesztésére koncentráltak. Az előző években létrehozott és szakmai konzultációkkal folyamatosan finomított keretprogram feltöltését az eredeti célkitűzésnek megfelelően pilot-projektként végezték: arra törekedtek, hogy minél változatosabb területi elhelyezkedésű lelőhelyeket, valamint minél összetettebb leletegyüttes-lekérdezéseket lehessen majd a projekt nyilvánosságra hozatalakor megvalósítani.

Az előző esztendőben a Dunántúlról (Vas megye), 2022-ben pedig a Tiszántúlról (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) választottak egy olyan régiót, amely nem csak régészeti szempontból jellegzetes, de a feldolgozás korszerűsége és színvonala miatt példamutató monográfiával rendelkezik.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Égető Attila rendszergazda, web- és adatbázisfejlesztő számítástechnikus,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Fejes Bella egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
BTK Régészettudományi Intézet, Budapest

Hegyesi Csilla egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
BTK Régészettudományi Intézet, Budapest

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések:

A beszámolási évben olyan jellegű műhelymunka (jellemzően programfejlesztés, címszóírás és adatrögzítés) folyt, miáltal nyilvános előadás vagy publikáció nem született.

A projekt megvalósításának szakmai értékelése, az elért részeredmények ismertetése:

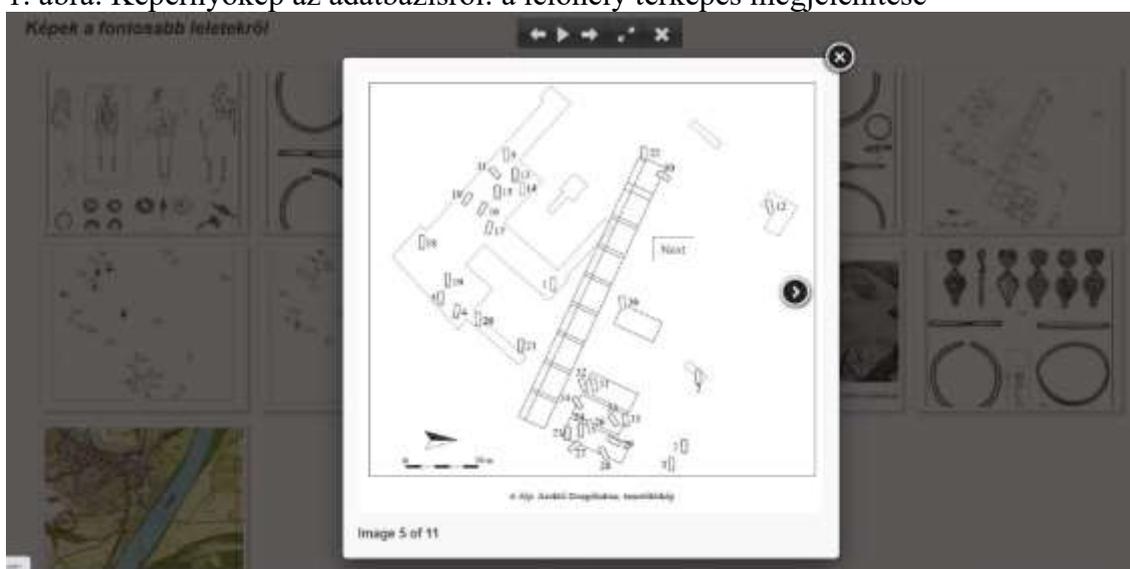
Az *e-ÁRPÁD (A Kárpát-medence Árpád-kori internetes adatbázisa)* alprogram keretében került sor a korábban már publikált vagy máig publikálatlan temető-, sír- és kincsleletek adatbázisba rögzítésére (címszavak írása, illusztrációk rögzítése a lelőköörülményekről, a temetőtérképekről, valamint a főbb lelettípusokról: idén a Tiszántúlról a legújabb honfoglalás kori korpuszövetet, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyét bemutató összefoglalást alapul véve: összesen 144 lelőhely *Horváth Ciprián: Borsod, Abauj és Zemplén megyék honfoglalás kori és kora Árpád-kori temetői és sírleletei* című műve (Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 14. Budapest, 2020) alapján.

Mellékletek

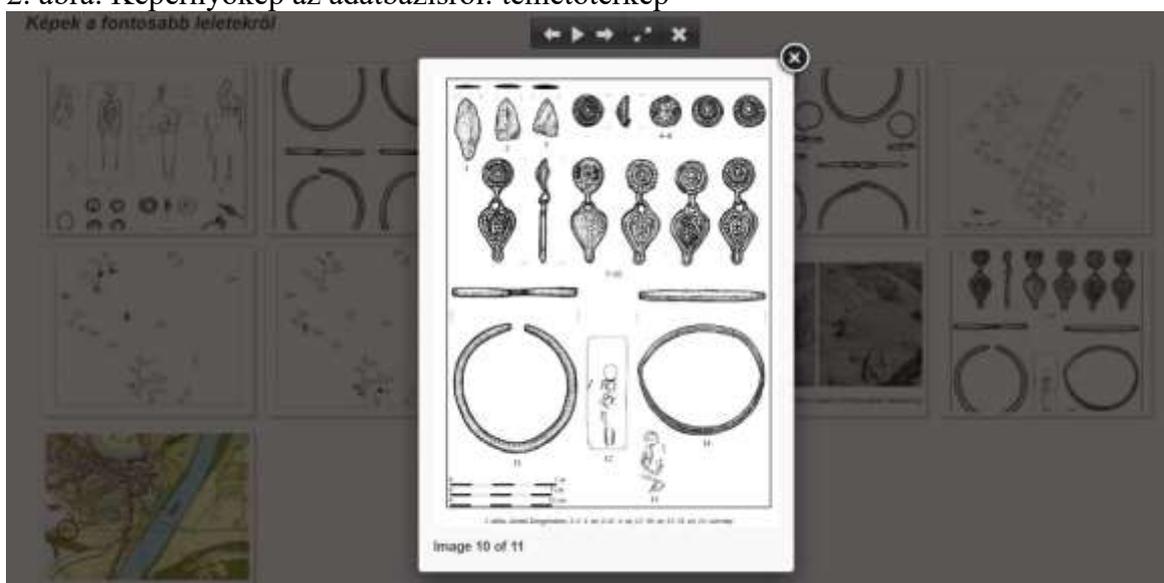
Illusztrációk az Ároktő-Dongóhalom (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) lelőhely címszavához:
1. A lelőhely térképes megjelenítése; 2. Temetőtérkép; 3. Fontosabb leletek.

1. ábra: Képernyőkép az adatbázisról: a lelőhely térképes megjelenítése

2. ábra: Képernyőkép az adatbázisról: temetőtérkép

3. ábra: Képernyőkép az adatbázisról: régészeti leletek és leletegyüttesek

Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok (Árpád-ház_IV.1.)

Projektvezető neve: Sudár Balázs (BTK Történettudományi Intézet)
A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2022. évi eredményei:

A *Hudúd al-álem* című, ismeretlen szerzőjű, perzsa nyelvű földrajzi munkát 982/983-ban vetették papírra a mai Észak-Afganisztán területén. A mű célja a lakott világ bemutatása, legnagyobb értéke pedig az, hogy rendszerezett információkat közöl a sztyepperégióról és annak kelet-európai részéről. A műben szerepel a magyarok egyik – vélhetően keleten maradt – csoportja is.

A *Hudúd al-álam* című, 10. századi perzsa nyelvű földrajzi munka fordítása az év elején elkészült. A beszámolási év során Sárközy Miklós a tervek szerint a mű jegyzetelését készítette el. A közel ezer lánkjegyzet az egyébként rendkívül adatgazdag munka sokkal magasabb fokú használhatóságát szolgálja, s voltaképpen a 9–11. századi muszlim világ földrajza bontakozik ki belőle. A készülõ kötet e tekintetben hiánypótló Magyarországon. A fordításhoz tanulmányok készülnek egyrészt a megírás körülményeirõl, helyérõl és idejérõl (Sárközy Miklós), másrészt a közölt földrajzi ismeretek értelmezésérõl (Sudár Balázs). A mű ugyanis a sztyepperégió első részletes ismertetése, ezért számos adata nehezen elemezhető, ám annál fontosabb. Az értelmezéshez a korai muszlim földrajzi irodalom áttekintésére volt szükség. E kérdésekről önálló tanulmány született: „A *Hudúd al-Álam* térképének rekonstrukciója és a korai muszlim földrajzi irodalom.” A műhöz eredetileg térkép is tartozott, ennek rekonstrukciója elkészült. Ez az egyetlen olyan térkép, amelyről tudjuk, hogy a magyarok – madzsari néven – szerepeltek.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Sárközy Miklós iranista, a Károli Gáspár Református Egyetem Ókortörténeti és Történeti Segédtudományok Tanszék vezetője;

Sudár Balázs turkológus, történész, BTK Történettudományi Intézet.

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések:

Tudományos publikáció:

[Sárközy Miklós: Vámbéry és Narsakhí \(egy tudományos vita margójára\)](#). In: Dobrovits Mihály (szerk.): „Az ereinkben forró tűz”. A XIX. Nemzetközi Vámbéry Konferencia előadásai. Dunaszerdahely, 2022, 259–282.

Ismeretterjesztő publikáció:

Sárközy Miklós: Narsakhí: Bukhara története. Magyar–Török Baráti Társaság, Budapest (online előadás, 2022. február 14.)

Új megvilágításba helyezheti a magyar őstörténetet egy iszlám krónika – Sárközy Miklós a Mandinernek. 2022. 01.23.

https://mandiner.hu/cikk/20220123_iszlam_kronika_magyar_ostortenetet_sarkozy_miklos

Bukhara története – honnan jöttünk mi, magyarok? Hetilapunk.

<https://hetilapunk.hu/2022/01/26/bukhara-tortenete-honnan-jottunk-mi-magyarok/>

A projekt megvalósításának szakmai értékelése, az elért részeredmények ismertetése:

A projekt jelenlegi fő célja a *Hudúd al-álam* című mű publikálására. A kész szöveget terveik szerint 2023 tavaszán adják át a kiadás előkészítésére.

Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere (Árpád-ház_IV.2.)

Projektvezető neve: Türk Attila (BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport)

A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2022. évi eredményei:

Az Árpád-ház keleti előzményeit, vagyis a magyar őstörténeti összefüggéseket vizsgáló projekt 2022-ben is sikeresen megvalósította tervezett kutatásait, publikációs szempontból pedig eredeti vállalás fölött teljesített, főleg nemzetközi szakcikkek, konferenciaszereplések és tudományos ismeretterjesztés vonatkozásában. Szintén jelentős előrelépés, hogy elkészült a BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport honlapján az Árpád-ház programot bemutató menüpont: <https://arpad.abtk.hu/hu/elnyert-palyazatok/arpad-haz-program>

Az eddigi, főleg honfoglalás kori, de részben magyar őstörténeti kutatásaikat mutatták be egy filmen a BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoportjának tízéves fennállásáról megemlékező konferencián 2022. szeptember 2-án.

1. ábra: Részlet a kutatócsoport honlapjáról

A legjelentősebb eredmény a nemzetközi magyar őstörténeti régészeti adatbázis további építése volt, melyhez a beszámolási évben mindhárom érintett ország, Oroszország, Ukrajna és Moldávia szakemberei is hozzájárultak. A másik kiemelkedő eredmény a régészeti forrásokhoz elengedhetetlen, a magyar őstörténetre vonatkozó írott források új fordítása, kritikai kiadása és magyarázó jegyzetekkel való friss értékelése, mely idén megindult a *Corpus Fontium Antiquitatis Hungaricae* új nemzetközi szerkesztőbizottsággal rendelkező sorozatuk keretében a Magyar Őstörténeti Kutatócsoportnál. Az első kötet (Fuldai Évkönyv) többszöri átdolgozás után megjelent. A második kötet (Bölcs Leo: Taktika) fordítása elkészült, 2022–2023 fordulóján tördelésre kerül a mutatók és a jegyzetek összeállítását követően:

<https://arpad.abtk.hu/hu/kiadvanyok/hazai-kiadvanyok/corpus-fontium-antiquitatis-hungaricae-2022>

A kiemelkedő eredmények között kell említeni az archeogenetikai kutatások esetében a teljes genom alapú kutatások eredményeit, valamint régészeti legújabb honfoglalás kori tárgytipus azonosítását, amelyek keleti előzményekkel és kapcsolatokkal rendelkeznek. A publikációk formai kivitele és teljes színes, magas minőségű kiadásban való publikálása miatt a pénzügyi forrásaink jelentős részét grafikai munkákra fordítottuk, a korábban felgyűjtött anyagok kapcsán: <https://arpad.abtk.hu/hu/kiadvanyok/hazai-kiadvanyok>

A Moldovai Köztársaság és a Dnyeszter Menti Moldáv Köztársaság területén a 4. szezonnal folytatódott az etelközi kutatási program, ahol 12 új lelőhellyel bővült a magyar szempontból releváns régészeti lelőhelyek száma és két orosz nyelvű szakcikk (Q1) mutatta be az eredményeket. A Középső-Volga vidék 9–11. századi övleleteit feldolgozó monográfia fordítása és szerkesztése késedelmet szenvedett átdolgozási problémák miatt, de ezek 2022. december 30-ig lezárulnak. Nem remélt siker volt ugyanakkor az oroszországi közös könyvkiadás, ami a Bolsije Tyigani temető még közöletlen sírjait érinti, továbbá, hogy Ukrajnában a háborús viszonyok ellenére sem állt le teljesen a régészeti adattári digitalizáció.

A beszámolási év szinte teljes összegét publikációs célokra, továbbá veszélyeztetett hazai honfoglalás kori lelőhelyek megmentésére költötték. A hazai kutatások között korábban a korai honfoglalás kori lelőhelyek és a Duna-Tisza közének 10. századi településtörténetének kérdését vizsgálták, most a helyi muzeológus szakemberek segítségével kitekintettek a Dunántúlra (Sárszentmihály) és a Tiszántúlra (Törökszentmiklós) is. Hat őstörténeti tudományos népszerűsítő interjút, illetve cikket jelentettek meg.

A magyar őstörténeti csontminták közül a beszámolási évben 70 archaikus egyén maradványainak *archeogenetikai* elemzését végezték el, de a megfelelő minőségű mintákon az uniparentálisnál jóval mélyebb szintű analízisek sikerültek. A legjobb DNS megtartású mintákat ún. teljes *genom shotgun* szekvenálásra küldték a Novogene szolgáltató laboratóriumába, míg a közepes DNS megtartású mintákat a populációgenetikai analízisekhez használható, 1,4 millió informatív pozíció kifogását lehetővé tevő *capture*-t végeztek, melyet szintén szolgáltató partnerüknél szekvenáltattak. A feldolgozott 70 mintából 38 volt alkalmas a teljes genom szintű elemzésekre. További öt minta mitokondriális DNS-ét sikerült jó minőségben kinyerniük. A többi minta a gyenge DNS megtartás miatt nem alkalmas további vizsgálatokra. A teljes genom szintű szekvenálás eredményének bioinformatikai analízisét a BTK Archeogenomikai Intézetének munkatársai végezték. Az eredmények statisztikai és populációgenetikai értékeléséhez adatbázist építettek ki nemzetközi adatbázisokra támaszkodva. Az elemzések alapját képezi a korábban vizsgált, Volga-Ural vidék magyarokhoz köthető lelőhelyeinek (Csáky et al. 2020, Szeifert et al. 2022) adatsora, melyek teljes genomi eredményeiről önálló kézirat készül, mely várhatóan 2023-ban kerül publikálásra: Gyuris et al. 2023. in prep (munkacím: Dynamic interaction zones in the post-Iron Age Samara-Ural region). Az előzetes eredményeket egy hazai és két nemzetközi konferencián is bemutatták.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Magyar Őstörténeti Témacsoport:
Türk Attila projektvezető

Együttműködő intézmények:

BTK RI Archaeogenetikai Laboratórium:

Mende Balázs Gusztáv, Szécsényi-Nagy Anna, Szeifert Bea, Greber Daniel, Csáky Veronika;

PPKE Régészettudományi Intézet:

Füredi Ágnes, Langó Péter, Harangi Flórián, Jancsik Balázs;

South Ural State University, Chelyabinsk, Russia:

Sergei Gennad'evich Botalov, Ivan Valer'evich Grudochko;

University of Tyumen, Tyumen, Russia - Tyumen Scientific Centre SB RAS:

Natalia Petrovna Matveeva, Alexander Sergejevich Zelenkov, Anastasia Viktorovna Sleptsova;

Department of History, Archaeology and Ethnology of Udmurtia of the Institute of History and Sociology, Udmurt State University, Izhevsk, Russia:

Rimma Dmitrievna Goldina;

Perm State Humanitarian-Pedagogical University, Perm, Russia:

Andrey Vasilevich Danich:

Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко, научно-исследовательская лаборатория «Археология»:

Makszim Valerjevics Kvitnyickij, Nyikolaj Petrovics Tyelnov, Vitalij Sztjeparovics Szinyika;

Damjanich János Múzeum:

Mali Péter, Kelemen Angéla;

Szegedi Móra Ferenc Múzeum:

Varga Sándor;

Szent István Király Múzeum:

Szücsi Frigyes.

A felsorolt intézményeken kívül együttműködő kutatók:

H. Szabó Krisztina textilrestaurátor,
Olekszij Viktorovics Komar régész, Kijev.

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések

Tudományos kiadványok:

Könyvek:

Халиков А.Х.: *Великая Венгрия между Волгой и Дунаем / Magna Hungaria a Volga és az Urál között.* «Археология евразийских степей». Вып. 27 / Отв. ред. А.Г. Ситдииков. Казань: Изд-во АН РТ, 2022. (négy fejezet és valamennyi képaláírás magyarul is szerepel a kötetben)

Hadak útján. A népvándorlások kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. 29th Conference of scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest. Főszerk.: Türk A. Szerk.: Sudár B. – Jancsik B. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.1. – Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.1. Budapest 2022.

Hadak útján. A népvándorlások kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. 29th Conference of scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest. Főszerk.: Türk A. Szerk.: Sudár B. – Jancsik B. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.2. – Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.2. Budapest 2023.

Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. (szerk.): *A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszaka. / The Szegvár-Oromdűlő cemetery and the Avar Period in the Trans-Tisza Region.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport kiadványok 5. Budapest 2022, 896 p. ISBN 978-615-6388-30-8

Könyvrészletek:

Türk, A. – Langó, P.: A brief review of the ties between Bulgarian and Hungarian archaeological studies. In: Türk et al: The Old Bulgaria Collection – Музейна Сбирка „Стара България”. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia A PPKÉ BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai – Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology Volume 20. Budapest 2021, 7–12.

Türk A. – Flesch M. – Strohmayer Á. – Fjodorov, O. V.: A karosi honfoglalás kori temetők viselettörténeti és archeometriai kutatásainak újabb eredményei (Новые находки из деревни Карош в контексте истории изучения костюма и археометрии эпохи завоевания родины). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 60 (2021) 47–79.

Türk A.: A korai magyar történelem régészeti kutatásainak aktuális eredményei és azok lehetséges nyelvészeti vonatkozásai (Recent advances in archaeological research on early Hungarian history and their potential linguistic relevance). In: Párhuzamos történetek. Interdiszciplináris őstörténeti konferencia a PPKÉ Régészettudományi Intézetének szervezésében. Budapest, 2020. november 11–13. / Parallel stories. Interdisciplinary Conference on Hungarian Prehistory, organized by the Institute for Archaeology, PPCU, Budapest, 11–13 November 2020. Eds.: Klima, L. – Türk, A. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae 23. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 2. Budapest 2021, 163–204.Первый Молдо–Венгеский археологический круглый стол,

Türk A. – Füredi Á. – Nyikityina T. B. – Strohmayer Á. – Lezsák G. – Gáll E. – Harangi F.: Tarsolylemezek és szegélyveretes tarsolyok Kelet-Európa kora középkori régészeti hagyatékában. In: Tarsolylemezek – A honfoglaló elit kincsei. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk.: Virágos G. Budapest 2022, 14-22. ISBN 978-615-5978-61-6

Megemlékezések:

Klima László – Türk Attila – Дмитрий С. Коробов – Михаил В. Цыбин – Jancsik Balázs: Erdélyi István emlékezete / Памяти Иштвана Эрдели. In: Hadak útján. A népvándorlások kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. 29th Conference of scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest. Főszerk.: Türk A. Szerk.:

Sudár B. – Jancsik B. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.1. – Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.1. Budapest 2022, 619–666. ISBN 978-963-9987-75-3

Klima L. – Türk A.: Fodor István emlékére (1943–2021). In: Párhuzamos történetek. Interdiszciplináris őstörténeti konferencia a PPKE Régészettudományi Intézetének szervezésében. Budapest, 2020. november 11–13. / Parallel stories. Interdisciplinary Conference on Hungarian Prehistory, organized by the Institute for Archaeology, PPCU, Budapest, 11–13 November 2020. Eds.: Klima, L. – Türk, A. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae 23. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 2. Budapest 2021, 241–245.

Szakfordítások / lektorálások:

Larisza Ny. Csuriłova: Ezüstmaszkos temetkezés Manvelovkánál a Dnyepropetrovszki területen In: Hadak útján. A népvándorlaskor kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. 29th Conference of scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest. Főszerk.: Türk A. Szerk.: Sudár B. – Jancsik B. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.1. – Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.1. Budapest 2022, 575–582. ISBN 978-963-9987-75-3

Andrej M. Belavin – Andrej V. Danyics – Vlagyimir A. Ivanov: Korai magyarok az Urál nyugati előterében (ford.: Budai Dániel). In: Hadak útján. A népvándorlaskor kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. 29th Conference of scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest. Főszerk.: Türk A. Szerk.: Sudár B. – Jancsik B. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.1. – Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.1. Budapest 2022, 539–574. ISBN 978-963-9987-75-3

Natalja P. Matvejeva – Alekszandr Sz. Zelenkov – Gyóni Gábor: A magyar etnogenezis kutatásának problémái (A kora középkori uráli-szibériai anyag alapján) (Ford.: Gyóni Gábor) In: Hadak útján. A népvándorlaskor kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. 29th Conference of scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest. Főszerk.: Türk A. Szerk.: Sudár B. – Jancsik B. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.1. – Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.1. Budapest 2022, 521–538. ISBN 978-963-9987-75-3

Rangos nemzetközi folyóiratban, kiadványban megjelent cikkek:

М. В. Квитницкий – Н. П. Тельнов – А. Тюрк: Древневенгерское погребение у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра (Ancient Hungarian Grave near Glinoe Village on the Left Bank of the Lower Dniester). *Stratum plus. Археология и культурная антропология*. 2022:5, 303–318. DOI: <https://doi.org/10.55086/sp22530318>

Szeifert, B. – Gerber, D. – Csáky, V. – Langó, P. – Stashenkov, D. A. – Khokhlov, A. A. – Sitdikov, A. G. – Gazimzyanov, I. R. – Volkova, E. V. – P. Matveeva, N. P. – Zelenkov, A. S. – Poshekhonova, O. E. – Sleptsova, A. V. – Karacharov, K. G. – Ilyushina, V. V. – Konikov, B. A. – Sungatov, F. A. – Kolonskikh, A. G. – Botalov, S. G. – Grudochko, I. V. – Komar, O. V. – Egyed, B. – Mende, B. G. – Türk, A. – Szécsényi-Nagy, A.: Tracing genetic connections of ancient Hungarians to the 6th–14th century populations of the Volga-Ural region. *Human Molecular Genetics*, Volume 31, Issue 19, 1 October 2022, Pages 3266–3280; <https://doi.org/10.1093/hmg/ddac106>

Квитницкий, М. В. – Тельнов, Н. П. – Тюрк, А.: Ранневенгерское погребение с декоративными обувными накладками у с. Глиное Early (Hungarian grave with decorative shoe soles near the Glinoe village). Материалы по Археологии и Истории Античного и Средневекового Причерноморья 13 (2021) 613–618. ISSN 2713-2021; Doi: 10.53737/2713-2021.2021.18.78.016

Türk, A. – Gáll, E.: Conexiunile și originile din Europa de Est ale materialului arheologic din secolul al X-lea în Bazinul Carpatic. Rezultatele ultimelor cercetări (East European connections and roots of the 10th century archaeological heritage in the Carpathian Basin by the results of the latest investigations). In: The Scientific International Session PONTICA, 54th Edition: History and Archaeology in the West Pontic Region). Constanca 2021, 87–89.

Elkészült és megjelenés előtti kéziratok:

Attila Türk – Csilla Balogh: Yurt Tutan Macarlarda Giyim Kuşam – Clothing Culture of the Conquering Hungarians. In: Arkeolojik ve Sanat Tarihi Verileri Işığında Moda – Fashion in the Light of Archaeological and Art History Records. Ed.: Csilla Balogh – Feray Korucu Yağız. Çanakkale: Paradigma Yayınevi, 2021.

Tatyjana Bagisevna Nyikityina: Veretes övek a Vetluga-Vjatka folyóköz 9-11. századi régészeti hagyatékában / Поясные наборы населения Ветлужско-Вятского междуречья IX–XI вв. Szerk.: Türk A. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 7. – Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 29. Budapest, 2023.

Sajtmegjelenés, tudományos ismeretterjesztés:

<https://www.youtube.com/watch?v=51TEznNPrdU> ;

https://mandiner.hu/cikk/20220814_magyar_ostortenet_biborbanszuletett_konstantin_bollok_adam_b_szabo_janos ;

https://mandiner.hu/cikk/20220716_magyar_ostortenet_julianus_barat_kutatas ;

https://mandiner.hu/cikk/20220610_magyar_ostortenet_maxim_v_kvitnyickij_ukrajna ;

https://mandiner.hu/cikk/20220313_honfoglalas_turk_attila

https://mandiner.hu/cikk/20210725_magyar_ostortenet_regeszeti_olekszij_komar

Konferenciák és egyéb előadások:

10. éves a Magyar Őstörténeti Kutatócsoport. Ünnepi konferencia és filmbemutató 2022. szeptember 2.

V. Международнй конгресс археологии евразийских степей. 11-15 октября 2022 г. в г. Туркестан Республики Казахстан. *Новые результаты археологического исследования древневенгерской проблематики в евразийской контексте*

Furor Normannorum II: Kelet-Európa szekció: Baskírok és magyarok – találkozások és elválások. Interdiszciplináris Online tudományos konferencia a PPKE Régészettudományi Intézetének szervezésében 2022. szeptember 22–23. *A Közép-Volga, az Elő-Urál és a Dél-Urál felé mutató elemek a Szubbotci típusú régészeti leletanyagban.*

28th EAA Annual Meeting (Budapest, Hungary 2022) előadás 2022. szeptember 2. *Szeifert, Bea - Gyuris, Balázs - Gerber, Dániel - Telnov, Nikolaj - Sinika, Vitalij - Kvitnytskyi, Maksym - Komar, Oleksii – Türk, Attila - Mende, Balázs - Szécsényi-Nagy, Anna: Bioarcheological study of medieval populations between the Dnieper and Dniester valleys*

28th EAA Annual Meeting (Budapest, Hungary 2022) előadás 2022. szeptember 3. *Harangi, F. - Türk, A. - H. Szabó, K. - Kolozsi, B. - Langó, P.: Unique silk find from the 10th century Carpathian Basin.*

A tervezett és megvalósult eredmények közötti eltérés indoklása:

A beszámolási évre vállalt munkamennyiség megvalósult, publikációs szinten ismét túlteljesítettek, különös tekintettel az eredmények társadalmi hasznosulását jelentő ismeretterjesztés területén. Ugyanakkor a vírushelyzet, majd az ukrajnai háború okozta nehézségek miatt Oroszország és Ukrajna területén értelemszerűen nem tudtak terepi munkákban részt venni, moldáviai lelőhelyek feltárását viszont támogatták, ami nyolc új etelközi lelőhelyet (Szubbotci régészeti horizont) eredményezett. Oroszországban 2021 decemberében egy-egy barnauli és tyumenyi anyaggyűjtő utat szerveztek, ahonnan mintegy 300 régészeti csontmintát gyűjtöttek. A nehézségek ellenére Kijevben is folytatódtak a magyar őstörténeti kutatások, melyben a vonatkozó régi ásatások papíralapú dokumentációinak digitalizálását támogatták. Az orosz féllel sikerült a neves Bolsije Tyigani temető (tatárföldi forrásfeltárás) még közöletlen sírjainak közös kiadása, vagyis a tatár munkarész elkészült, a baskír azonban a jelenlegi háborús körülmények között nem reális cél. Ehelyett választottuk a nem kevésbé fontos őscseremisiz temetők kiemelkedő övleleteinek felgyűjtését és publikálását orosz–magyar bilingvis kötetben, Tatjana Bagisevna Nyikityina tollából.

Sárszentmihály-Vasútállomás II.

A székesfehérvári Szent István Király Múzeum munkatársai 2020-ban fedezték fel a lelőhelyet műszeres leletfelderítés során egy római és középkori lelőhely környezetében. A római kori, középkori és az újonnan megjelenő avar kori leleteken kívül egy 10. századi készenléti íjtegezhez tartozó ezüst függesztőveret is napvilágot látott. További kutatások váltak szükségessé annak megállapítására, hogy magyar honfoglalás kori temetővel is számolhatunk-e a területen. Ennek felderítésére a PPKE BTK Régészettudományi Intézete is bekapcsolódott a munkába, de további honfoglaló sírok egyelőre nem kerültek elő.

A legkiemelkedőbb lelet egy ezüsből öntött szárnyas függesztőveret kiváló állapotban került elő, korrózió sem volt a felületén. A tegezre való felfüggesztésre szolgáló öt szegecsset együtt öntötték a verettel. Az öntés után a függesztőfél belső oldalán maradt sorjákat nem reszelték le. Ez a tény és e tárgytypusnál megfigyelhető féloldalas (aszimmetrikus) kopásnyomok hiánya arra utalhat, hogy a veret a maga korában nem volt használatban. A veret pontos párhuzama az ukrajnai Rovanci határában fekvő temető 5. sírjából ismert. Egyezik az alakjuk, a díszítésük és a rögzítésre szolgáló szegecses száma (5 db), amiből arra következtethetünk, hogy azonos öntőmintából kerültek ki. Különbség mindössze abban figyelhető meg, hogy a sárszentmihályi vereten a függesztőfél alatti részen nem látszódik aranyozás, valamint a tegezhez rögzítését az ezüstszegecses végének oldalra kalapálásával oldották meg, míg a rovanci példányon kicsi kerek alátéteket húztak a szegecsesre, majd ezt követően kalapálták tompára a szegecses végét.

3. ábra: Szárnyas függesztőveret, Sárszentmihály-Vasútállomás II. lelőhely

Honfoglalás kori sírok Törökszentmiklós-Kis-Büdös-ér-partja lelőhelyen

Az M4-es gyorsforgalmi út építését megelőző feltárás során egy rézkori kurgán tetején, illetve a szomszédos kisebb kiemelkedésen a szarmata és kora avar temető sírjai közt elszórtan honfoglalás kori temetkezések is előkerültek. A szolnoki Damjanich János Múzeum és a PPKE RI Magyar Őstörténeti és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszék közös projektjében került sor a két rangos temetkezésnek a kutatására (DNy-ÉK tájolás), melyek gazdag melléklete még számos kelet-európai jellegzetességet tartalmaz. A nyugati dombon található fiatal személy sírja egy szarmata körárkos temetkezés kerítőárkában volt, mely halomba való másodlagos temetkezésre utal. Teljesen ép, rabolatlan övkészletének a Volga-Káma vidéken ismerjük közeli párhuzamait (pl. Bolsije Tyigani temető). A sír kiemelkedő jelentőségét a számos, jól megőrződött, vagy legalább lenyomatban megmaradt textilmaradvány is tanúsítja.

A másik figyelemreméltó temetkezés egy idős nő sírja volt, amely egy kurgán tetejébe volt beásva. Szuperpozícióban feküdt egy avar sírral, melyre ráásták, és mindkettő rablott volt. A bolygatás az övet érte, de karperece és a lábbeli, valamint a ruha veretei, félgömb fejű ezüstszegecsei, továbbá a lószerszámok remek állapotban maradtak ránk. A lelőhely településtörténeti jelentősége abban áll, hogy korábban a régióból alig ismertünk honfoglalás kori sírokat. Az utóbbi időben ezen a tájon előkerült 10. századi temetkezések rámutattak arra, hogy itt is megszálltak a honfoglalók, mivel azonban ezt a régiót többnyire nem szántóként, hanem legelőként hasznosították évszázadokon keresztül, ezidáig nem került elő nyomuk.

4. ábra: Lovas temetkezés és in situ leletek, Törökszentmiklós-Kis-Büdös-ér-partja lelőhely

Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza – Somogy megye (Árpád-ház_VI.1.)

**Projektvezető neve: Nógrády Árpád (BTK Történettudományi Intézet)
A projekt futamideje: 2018–2023**

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2022. évi eredményei:

Somogy megye

Forrásfeldolgozás:

1. A somogyi konvent Somogy megyei vonatkozású, 1301 előtt keletkezett okleveleinek bedolgozása a megye történeti földrajzához nélkülözhetetlen segédanyagként készülő somogyi „okmánytár” számára.
2. A tihanyi alapítólevél 1211. évi II. András-féle megújításának somogyi vonatkozású részleteinek feldolgozása.

Helynévanyag:

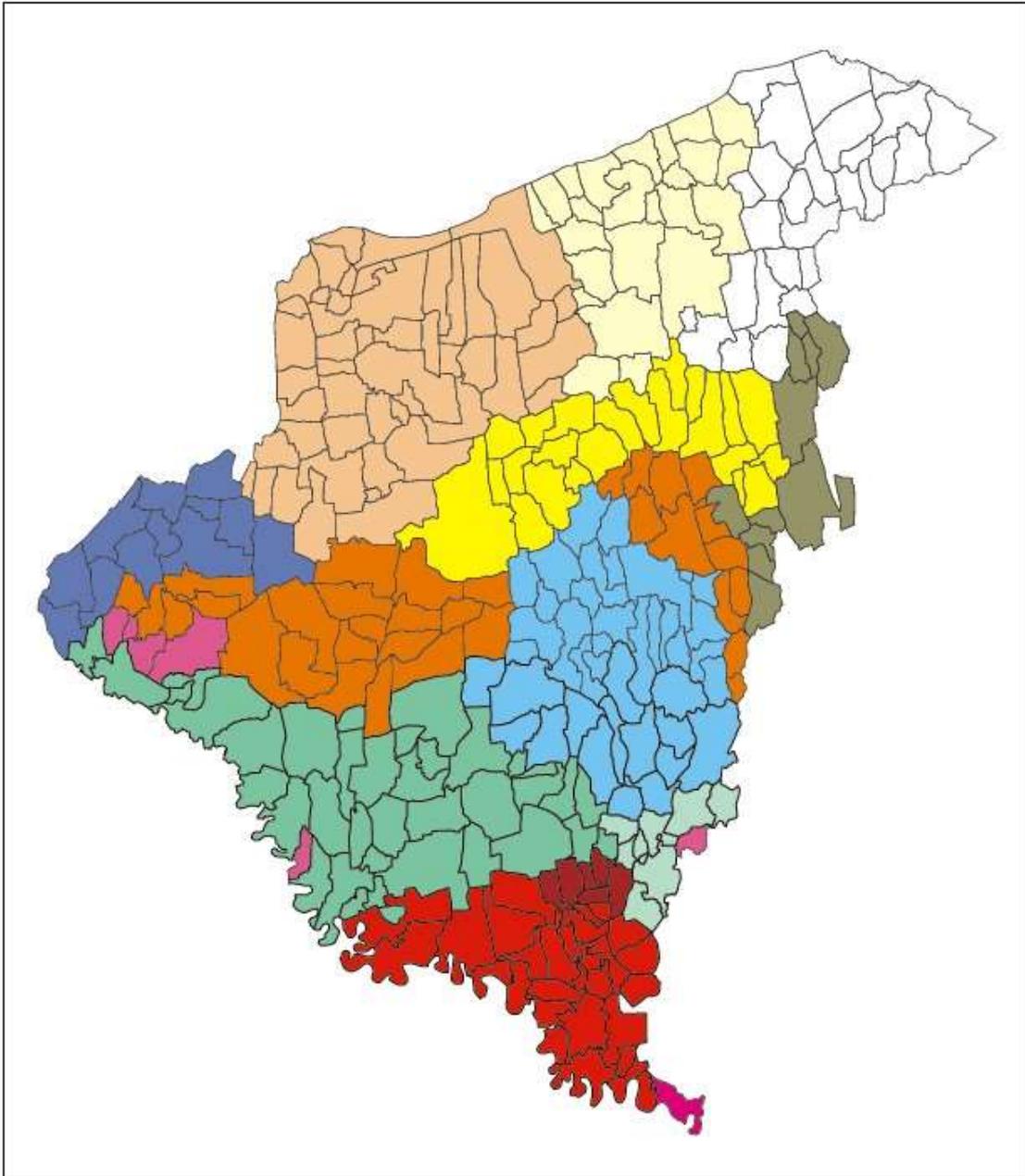
Somogy megye földrajzi neveinek feldolgozását a projektvezető folyamatosan végzi (Papp László – Végh József (szerk.): Somogy megye földrajzi nevei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. c. műve alapján). Az újkori földrajzi nevek részletes ismerete elengedhetetlen és nélkülözhetetlen a megye történeti földrajzi feldolgozásához. A kutatás egyre inkább kibontakozó jellegzetessége, hogy a Somogy megyéről fennmaradt nagyszámú korai birtoktörténeti adathoz mérten a határjárások száma viszonylag csekély, illetve az oklevelekben gyakran olyan apró birtokok körülhatárolásáról van szó, melyek lokalizálása csak az újkori dűlőnevek nagymértékű bevonásával képzelhető el. Ezért a projektvezető a dűlőnevek gyűjtését és ezzel párhuzamosan azok térképi rögzítését folyamatosan végzi.

Térképi munkálatok:

A projektvezető befejezte Somogy megye közepes méretarányú (1:144.000-es) településhatáros alaptérképét (1. ábra), amely az 1871. évi átnézeti térkép és az 1912. évi átnézeti vázlat alapján készült. Ennek az alaptérképnek a III. katonai felmérés (1:75.000-es méretarányú) szelvényeire történő felnagyítását a megfelelő korrekciókkal folyamatosan készíti.

A korrigált településhatáros térképre folyamatosan viszi fel az újkori pusztákat, valamint az I. katonai felmérésen még rendre feltüntetett templomromokat. Ezek döntő többsége láthatóan középkori, azaz mögöttük többnyire egykori falvak és korai birtokközpontok gyaníthatók.

A megye vízrajzának térképi rögzítése során előre nem tervezhető nehézséggel kellett szembesülnie. Ez a katonai felméréseken és az I. kataszteri felmérés szelvényein jelentkező mesterséges malomárkok igen nagy száma, amelyeket csak igen aprólékos munkával lehet elkülöníteni a kéziratot térképeken ábrázolt természetes vizektől.

1. ábra: Somogy vármegye településhatáros alaptérképe (a megye drávántúli részei nélkül).
Tervezte és készítette: Nógrády Árpád

Sáros megye

Szerkesztési munkálatok végzése a kötet nyomdai előkészítéséhez.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzának munkálatain 2022-ben (szoros értelemben véve, vagyis az anyag feldolgozását tekintve) kizárólag a projektvezető, Nógrády Árpád dolgozott.

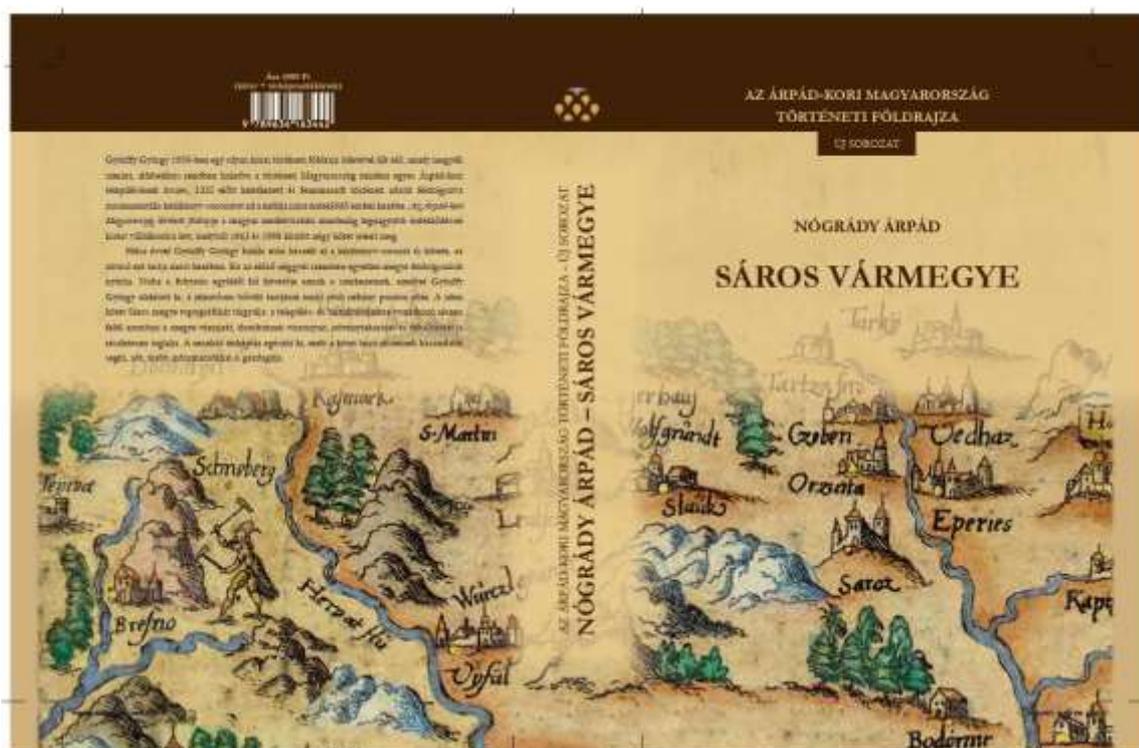
A munkálatok kapcsán azonban mindenképp meg kell említeni azt a fáradhatatlan, az Árpád-kori történeti földrajz új sorozata megindításához nélkülözhetetlenek bizonyult lektori munkát, amelyet a történeti földrajz megújítása kapcsán az előző években Zsoldos Attila, 2022-ben pedig Weisz Boglárka végzett. Az ő kivételes, a lektori feladatokat messze meghaladó szakmai elkötelezettségüknek is köszönhető, hogy majd negyedszázaddal az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzának utolsó megjelent kötete után a sorozat egy újabb kötettel gyarapodhat.

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések

Tudományos publikációk:

Nógrády Árpád: Vázlat Sáros megye kialakulásáról és betelepüléséről a 14. század közepéig. Századok 156 (2022) 5. 871–892.

Nógrády Árpád: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Új sorozat. Sáros vármegye. (760 old. + térképmelléletek külön kötetben. Nyomdában. Megjelenés időpontja 2022. november vége) (2. ábra).

2. ábra: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Új sorozat. Sáros vármegye (borító)

Konferencia- és egyéb előadások:

Bártfa középkori utca- és városrésznevei. Elhangzott: XV. Helynévtörténeti szeminárium, 2022. június 17. (Síkfőkút/Noszvaj).

A tervezett és megvalósult eredmények közötti eltérés indoklása:

Somogy megye történeti földrajzának feldolgozása a tavaly már részletesen kifejtett okok miatt a tervezettnél lassabban halad. Jelentős többletmunkát okoz az is, hogy a témavezető a megye topográfiáját eredetileg 1:144.000 méretarányú alaptérképeken tervezte rekonstruálni és megrajzolni, ám a megyéről (Sáros megyével ellentétben) nem maradt fenn ilyen méretarányú jól hasznosítható újkori mezőgazdasági térkép. Ezért a bőséges somogyi térképanyag ellenére a terveken módosítani kellett, és fel kellett vállalni, hogy mindent a jóval részletesebb felbontást biztosító 1:75.000 méretarányban kell megrajzolni, ami ugyan jóval részletesebb ábrázolást tesz lehetővé, ám ez a megoldás nagyságrendekkel több munkát jelent. Ellenkező esetben a térképeken olyan fokú pontatlanságok keletkeztek volna, amilyenek a történeti földrajz számára elfogadhatatlanok.

Előre nem tervezhető csúszást okozott továbbá az a forrásanyagból csak lassan körvonalazódó sajátosság, hogy a Zsigmond-korban számolnunk kell egy olyan jelentős nemesi birtokosztály-hullámmal, amely a birtokok adminisztrációjában épp ekkor lezajlott nagyfokú változás miatt még (minden jel szerint) „utoljára” betekintést enged egy korai, de mindenképp 1350 előtti világba.

A projekt megvalósításának szakmai értékelése, az elért részeredmények ismertetése:

Miért van szükség ilyen részletes topográfiára? Miért nem lett volna jó irány Somogy megye korai topográfiáját jóval kevesebb munkával gyorsabban, de elnagyoltan elkészíteni? A válasz Somogy megye fekvésének és forrásadottságainak együtteséből következik.

A Balaton déli partján fekvő, s a mai Horvátország területére is mélyen átnyúló Somogy vármegye jelen ismereteink szerint egyike volt a honfoglaló magyarság által legkorábban és legsűrűbben megszállt területeknek. Ráadásul, hála a magyar királyok itteni, egyházaknak tett bőkezű adományainak a megye birtoklástörténetére vonatkozó legkorábbi adatok a 11. század közepéig nyúlnak vissza (sőt, néhány ponton talán a 10. század végéig), és a megyéről tekintélyes számú, sokszor unikális részletességű tatárjárás előtti birtok- és településtörténeti adattal is rendelkezünk. Somogy megye ennek megfelelően a korai magyar birtok- és településhálózat egyik mintaterülete, ezért ha van megye, amit érdemes aprólékos gondossággal elkészíteni, akkor Somogy mindenképpen az. Somogy aprólékos feldolgozása ennek megfelelően azzal kecsegtet, hogy a megye topográfiájának elkészítésével nemcsak az Árpád-kor végébe, hanem a *teljes Árpád-korba* bepillantást nyerhetünk.

Fontos részeredmény, hogy a nagyszámú korai adatállomány és az újkori helynevek nagyon jól összeilleszthetők, illetve jól értelmezhetően egészítik ki egymást. Így a tihanyi apátság somogyi birtokaira vonatkozó 1211. évi, valamint a fehérvári káptalan Somogy megyei birtokainak 1229. évi összeírása földrajzilag is meghatározható, sőt igazán a pontos földrajzi környezet ismeretében értékelhető történeti jelenségek sorát tárja elénk.

A kérdést átfogóan vizsgálva, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* mint sorozat és a történeti topográfia kérdésköre felől közelítve megállapítható, hogy a projekt megvalósítása terén 2022-ben Sáros vármegye történeti földrajzának megjelenésével két szempontból is jelentős előrelépés történt.

Egyrészt a szakmai közeg és az érdeklődő nagyközönség az új kötet révén immár kézzelfoghatóan is tapasztalhatja, hogy a Györffy György által megálmodott és 1963 és 1998 között megjelent négy kötetével sikerre vitt sorozat negyed évszázad múltán újraindult.

Másrészt arról is mindenki meggyőződhet, hogy a megújuló sorozat – kiaknázva a korszerű digitalizáció nyújtotta előnyöket – igyekszik kiszolgálni az olvasói igényeket. Ennek megfelelően az Árpád-korra vonatkozó topográfiai adatokat jól áttekinthető és könnyen visszakereshető formában, nagyalakú, színes térképlapokon tárja a történész szakma és a múltunk iránt érdeklődő nagyközönség elé.

Az Árpád-kor történeti kronológiája és bibliográfiája (Árpád-ház_VI. 2.)

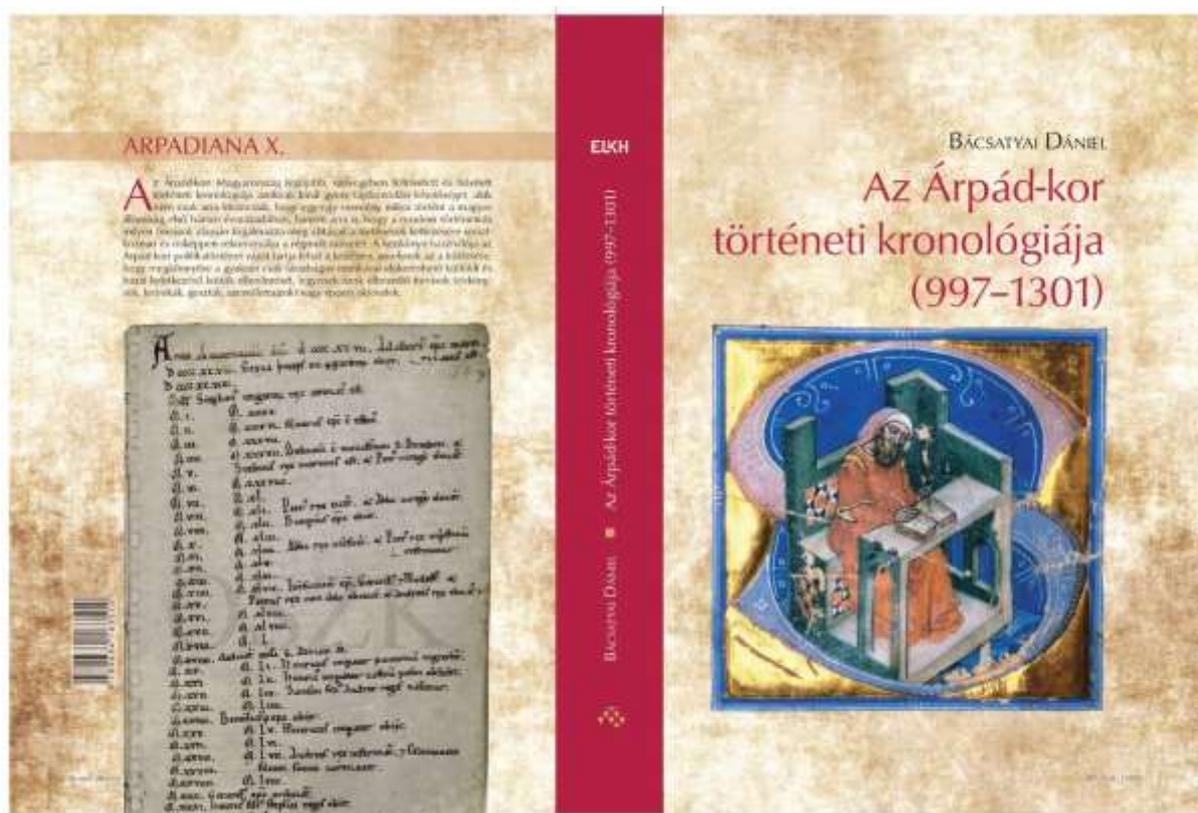
Projektvezető neve: Zsoldos Attila (BTK Történettudományi Intézet)

A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előrehaladásának 2022. évi eredményei:

A hazai történetírás sokáig adós maradt egy tényanyagát és válogatási szempontjait tekintve korszerű, és a művelt közönség érdeklődését megbízhatóan kielégítő kronológiai kézikönyvvel. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársai 1981 és 1982 között jelentették meg a *Magyarország történeti kronológiája* régóta várt, Benda Kálmán irányításával elkészült köteteit. Az Árpád-kor időrendi áttekintését Erszegi Géza és Solymosi László állította össze a sorozat első kötetében, és a szerzők munkája időtállóan bizonyult.

Az első magyar uralkodódinasztia örökségének tudományos feldolgozását célul tűző Árpád-ház Program tette lehetővé, hogy a Történettudományi Intézet középkorász műhelyében megkezdődjön a kézikönyv felfrissítése, amelynek eredményeként az Árpád-kori kronológiát most nemcsak szövegében megújult és bővített formában, hanem az állításokat alátámasztó forrás- és szakirodalmi hivatkozásokkal együtt veheti kézbe az olvasó. Az Árpád-kor történeti kronológiájának munkálatai a beszámolási évben befejeződtek: az elvégzett munka eredményeként előálló kötet szerkesztési és tördelési munkálatai véget értek, a könyv megjelenése a beszámolási év végére várható (1. ábra).

1. ábra: A kötet borítója

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

A projekt vezető munkatársa Bácsatyai Dániel PhD (BTK Történettudományi Intézet), aki a korai magyar történelem elismert kutatója.

A projekthez kapcsolódó tudományos kiadvány:

Bácsatyai Dániel: Az Árpád-kor történeti kronológiája (997–1301). Arpadiana X. ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2022, p. 337.

A projekt megvalósításának szakmai értékelése, az elért részeredmények ismertetése:

A vállalkozás nem példátlan kezdeményezés a hazai és külföldi történetírásban. Funkcióját és műfaját tekintve a 19. századi német tudományosság által meghonosított, úgynevezett regestakiadványokkal ápolja a legszorosabb rokonságot, amelyek egy-egy középkori uralkodó, dinasztia, ország vagy intézmény történetének vázát az egyes események tételes számbavételével, idősorba rendezésével és a forrásul szolgáló oklevelek, missilisek, elbeszélő és egyéb források pontos megjelölésével tárják a felhasználók elé, lehetővé téve a gyors tájékozódást. Ilyen terv a 20. század elején, a Szentpétery Imre nevéhez fűződő kritikai jegyzék előkészítésekor az Árpád-kori Magyarország történetével kapcsolatban is megfogalmazódott a hazai tudományszervezésben, ám személyi okok miatt – és az akkor égetőbb feladatnak ítélt oklevélkritikai munka esetleges háttérbe szorulásától tartva – a szándék nem vált valóra.

A döntésben közrejátszhatott az is, hogy nem sokkal korábban jelent meg a korszak elbeszélő és okleveles kútfőinek szinte teljes körű feldolgozásán alapuló, ma is nélkülözhetetlen Árpád-kori történeti szintézis Pauler Gyula tollából. Pauler sűrű végjegyzetekbe dolgozta bele nyersanyagát, így az egyes adatok visszakeresése és ellenőrzése korántsem egyszerű feladat. A szerző mintaszerűen hajtotta végre az általa kitűzött célt, ám természetes, hogy az elmúlt százhusz év alatt nemcsak a források és a rájuk vonatkozó – a forrásérték megítélését komolyan befolyásoló – ismeretek köre bővült, hanem Pauler nagy meggyőző erővel kifejtett következtetései is módosításra szorult. (Ezt egyébként a fent említett négykötetes kronológia vonatkozó részének szerzői számos helyen megtették, ám az általuk eszközölt változtatások a hivatkozások hiánya miatt csak nagy gonddal kereshetők vissza.)

Különösen jelentős fejlődés jellemezte az elmúlt évszázadban az Árpád-kori oklevéltant, amely – elsősorban Szentpétery Imre és Borsa Iván, utóbb Zsoldos Attila és Szócs Tibor munkásságának köszönhetően – az időszak hazai keletkezésű okleveleit még alkalmasabbá tették a politikatörténeti rekonstrukció céljaira, különösen a 13. századi kormányzati változások vizsgálata esetében. Az Árpád-kori köztörténetre – különösen a külkapcsolatok történetére – vonatkozó kutatásoknak új lendületet adott a Gombos Albin neve által fémjelzett *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae* megjelenése (1937–1943), illetve a gyűjtemény 21. századi reprint kiadása (2005–2011). Ez utóbbiban kapott helyet Érszegi Géza időrendi mutatója is, amely nélkülözhetetlen segítséget jelentett a kötet összeállításakor.

A regestakiadványok szerkesztőihez hasonlóan a munkát a takarékoság elve vezérelte. Mivel egy kronológiai kézikönyv nem helyettesítheti a szintéziseket, ezért az egyes tételek tömör, tényszerű megfogalmazása nélkülözi az ok-okozati kapcsolatok bemutatását, és mellőzi az egyes állításokra vonatkozó, alkalmasint könyvtárnyi szakirodalom feltüntetését. A most megjelent munka elsősorban a dinasztia- és a politikatörténet tényeire összpontosít, így nem olvasható benne a korábbi kronológiában szereplő, részletezőn megfogalmazott

művészettörténeti vonatkozású tételek többsége, amelyek időhöz kötése egyébként is számos bizonytalanságot hordoz. Ugyancsak elhagyták az Árpád-kori méltóság- és tisztségviselőket érintő archontológiai adatokat, hiszen 2011 óta Zsoldos Attila által megbízható adattár áll a kutatók rendelkezésére.

Az adatközlés módja nem különbözik jelentősen a négykötetes kronológiában alkalmazott eljárástól, eltekintve természetesen a hivatkozásoktól. Az egyes éveket az adott esztendőhöz köthető események tömör leírása követi az időrend sorrendjében. A leírás azokkal az év folyamán lezajlott eseményekkel zárul, amelyek pontos időpontja nem határozható meg. Azokban az esetekben, amikor egy-egy történésnek csak az időhatárai ismertek, a *terminus post* és *ante quem*et kötőjel választja el, és a „között” szó követi. Ha a szóban forgó esemény hosszabban elhúzódó folyamat volt, az időhatárok közé csak hosszú kötőjel került. Az egyes leírásokhoz jegyzetek tartoznak. Ha a megjelölt forrásból egyértelműen kiderült az esemény dátuma, akkor csak a kútfőre való hivatkozás szerepel. Szakirodalomra rendszerint azokban az esetekben található utalás, ahol az időpont több forrás kombinációjával, történészi következtetés eredményeként állt elő. A források lelőhelye ilyenkor is fel van tüntetve, mint ahogy kellően indokolt helyeken utalás található az időrendre vonatkozó eltérő szakirodalmi véleményekre is.

A latin és német nyelvű elbeszélő kútfők esetében a kritikai kiadás után mindenhol fel vannak tüntetve a *Catalogus Fontium* köteteinek megfelelő oldalszámai, hasonlóan a görög nyelvű forrásokhoz, ahol a lelőhely után Moravcsik Gyula forrásszemelvény-gyűjteményének vonatkozó helye szerepel. Az orosz nyelvű elbeszélő forrásokat a kiadvány Hodinka Antal gyűjtése alapján idézi. A Magyar Királyság területén keletkezett vagy ahhoz szorosan köthető elbeszélő forrásokat az 1937–1938-ban megjelent, majd 1999-ben reprintként újra kiadott *Scriptores rerum Hungaricarum* köteteiből idézik. A német nyelvterületen íródott latin és német nyelvű elbeszélő források esetében a Bajor Tudományos Akadémia *Repertorium Fontium*ot folytató és bővítő nélkülözhetetlen online középkori forrásrepertóriumának (*geschichtsquellen.de*) megnevezéseit követték, melyek néha eltérnek a régi kiadásokban és a Gombos-féle *Catalogus*ban található címváltozatoktól, az ilyen esetekre a bibliográfiában utalnak.

A diplomatikai források esetében ugyancsak szerepelnek a vonatkozó kritikai jegyzék megfelelő sorszámai, azokat az eseteket kivéve, amikor az idézett forrás teljes szövegű kiadása az említett jegyzékben olvasható. Keltezési dátumok csak ott szerepelnek, ahol azok eltérnek az adott kronológiai tétel dátumától. Az oklevél dátumának a forrásban nem szereplő, kikövetkeztetett elemei zárójelbe kerültek, míg az oklevélben található, hibásnak tekintett dátumokat a helyesnek vélt változat szögletes zárójelben követi.

Decreta regni Hungariae 1000–1301.

Árpád-kori törvények gyűjteményes kiadása (Árpád-ház_VI.3.)

Projektvezető neve: Érszegi Géza / Zsoldos Attila (BTK Történettudományi Intézet)

A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előrehaladásának 2022. évi eredményei:

A projekt célkitűzéseinek megfelelően sor kerül az Árpád-kori törvények kritikai szövegének megállapítására, a törvények forrásainak kutatására, az egyes törvények tágabb történeti környezetének és hatásának vizsgálatára. A kötetet bevezetés, kritikai lábjegyzetek és mutatók egészítik ki. A kötet paleográfusok, filológusok és jogtörténészek közreműködésével készül. Az Árpád-korról alkotott teljes történeti kép megrajzolásához elengedhetetlen forrásul szolgálnak a korabeli törvények, amelyeknek még hiányzik a minden tekintetben kifogástalan kritikai kiadása.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

A projekt megvalósításában részt vesz Dr. Mikó Gábor tudományos munkatárs (MTA–SZTE–MNL Magyar Medievalisztikai Kutatócsoport), aki elsősorban a törvénytövegek forrásainak, valamint hagyományozódásának történetét tárja fel, továbbá Dr. Somogyi Szilvia tudományos segédmunkatárs (BTK Moravcsik Gyula Intézet), aki elsősorban a filológiai kérdések megoldását végzi el.

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések

Tudományos publikációk:

Somogyi Szilvia: IV. László úgynevezett második kun törvényének korai másolatai. Századok 156 (2022) 6. sz. 1141–1165.

Konferencia- és egyéb előadások:

Mikó Gábor: Kapitulumcímek Szent István király törvényeiben. Az élet sava-borsa. Előadások a középkori gazdaság- és társadalomtörténet köréből. ELTE BTK, Budapest, 2022. május 6.

Somogyi Szilvia: IV. László király úgynevezett második kun törvényének újonnan előkerült korai másolatai? Középkori Esték. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Klasszika-Filológiai Tudományos Bizottsága Közép- és Neolatin Munkabizottsága és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára tudományos rendezvénysorozata a MNL Országos Levéltárában, Budapest, 2022. szeptember 29.

Mikó Gábor – Somogyi Szilvia: Árpád-kori törvénykorpuszunk múltja és jelene. Ókortudományi Társaság Debreceni Tagozata. Debreceni Egyetem, 2022. november 29.

A tervezett és megvalósult eredmények közötti eltérés indoklása

A projekt munkáját nagyban befolyásolta, hogy az év elején elhunyt annak vezetője, Dr. Érszegi Géza paleográfus, c. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. A projekt irányítását Zsoldos Attila (BTK Történettudományi Intézet) vette át.

Érszegi Géza halála után fontossá vált annak tisztázása, hogy a forrásfeltárás recenziós fázisában elejtett fonal felvételével pontosan milyen munkafázisban és milyen módon folytatható/folytatandó a korábban általa végzett munka. A munkálatokban bekövetkezett sajnálatos törés okozta szövegkiadás-módszertani problémák újbóli átgondolásából következik, hogy a beszámolóban érintett év során a résztvevők munkáját részben éppen ezek a módszertani kérdések – a kiadásba felveendő szövegek körének ismételt átgondolása, ismeretlen kéziratok kutatásba való bevonása, módszertani kérdések – tematizálták.

A projekt megvalósításának szakmai értékelése, az elért részeredmények ismertetése:

A projekt pénzügyi keretének köszönhetően a munkatársak rendelkezésére állnak a budapesti Egyetemi Könyvtárban, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, az Országos Széchényi Könyvtárban, valamint a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában őrzött, a kutatás szempontjából releváns forrásanyagot tartalmazó kódexek és kéziratok jó minőségű digitális képei.

Az előző évek munkája nyomán sor került a 11. századi törvények és zsinati határozatok feldolgozásának folytatására. A különböző szöveg hagyományok feltárása, a szövegváltozatok tisztázása mellett remény van új, eddig nem ismert szövegváltozatok felkutatására is, ezek némelyikének sikerült beszerezni kutatásra alkalmas fotómásolatát, feldolgozásuk folyamatban van.

Diplomata Hungariae Antiquissima II. (Árpád-ház_VI.5.)

Projektvezető neve: Szovák Kornél (BTK Moravcsik Gyula Intézet)

A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2022. évi eredményei:

A célkitűzés a Györffy Györgytől és munkatársaitól örökölt, és némi nehézségek árán különböző intézményekből összegyűjtött kéziratanyag sajtó alá rendezése volt. A Györffy-kéziratok között voltak jó állapotban lévő, sajtókészre készített részek, melyeket csak korszerűsíteni kellett az azóta született szakirodalom feldolgozásával, és voltak olyan kéziratok, melyek a készülségnek nagyon alacsony fokán álltak. Ez utóbbiak elkészítése volt a tárgyévben napirenden, amihez jó alapot jelentett a korábbi esztendőkből a MNM OL gyűjteményéből beszerzett fotóállomány, továbbra is nehézséget okoz azonban a bécsi nemzeti könyvtárból a fotók beszerzése. Egyik munkatárs a kommentárok készítésében haladt előre, másik munkatárs a német és szláv nyelvű szakirodalom feldolgozásával volt elfoglalva, két munkatárs pedig a kéziratok összehasonlítását végezte. Folytatódott az Imre-kori oklevélanyag összegyűjtése és rendezése, valamint az adatbázisba való beillesztése. A kézirat előkészítése előrehaladt. 2022 nagy kihívása az Aranybulla emlékévként szorososan kapcsolódik a kutatási projekthez. Ennek jegyében az Aranybulla kézirati hagyományának tisztázása, a szöveg kritikai kiadása és korszerű fordítása volt az ez évi feladat, a témakörben konferenciaelőadások és tudományos tanulmányok születtek.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Bagi Dániel, ELTE BTK Történelmi Intézet, Kelet-, Közép-Európa Története és Ruszisztikai Tanszék, tanszékvezető, ELKH BTK Történettudományi Intézet,

Dreska Gábor, ELTE BTK Történelmi Intézet, Középkori Történelmi Tanszék, egyetemi adjunktus,

Thoroczkay Gábor, ELTE BTK Történelmi Intézet, Középkori Történelmi Tanszék, habilitált egyetemi docens,

Szovák Kornél, BTK Moravcsik Gyula Intézet, igazgató,

Mayer Gyula, BTK Moravcsik Gyula Intézet, igazgatóhelyettes.

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések

Tudományos publikációk:

Szovák Kornél: A magyar királyi uralom első századai és helye Európában. In: Az Árpádok országa. Tanulmányok és katalógus. Szerkesztette Ritoók Ágnes és Simonyi Erika. Budapest 2022, 13–27.

Szovák Kornél: Az Aranybulla helye a magyar politikai gondolkodás történetében. In: *Andrae II regis Hungariae decretum anni 1222 bulla aurea roboratum*. Tanulmányok az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulójára. Szerkesztette Mayer Gyula, Szovák Kornél, Rác György. A szerkesztésben közreműködött Kovács Viktória. Budapest 2022, 45–66.

Andrae II regis Hungariae decretum anni 1222 bulla aurea roboratum. Tanulmányok az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulójára. Szerkesztette Mayer Gyula, Szovák Kornél, Rác György. A szerkesztésben közreműködött Kovács Viktória. Budapest 2022. (1. ábra)

Andreae II regis Hungariae
decretum anni 1222
bulla aurea roboratum

TANULMÁNYOK AZ ARANYBULLA KIBOCSÁTÁSÁNAK
800. ÉVFORDULÓJÁRA

Szerkesztette

Mayer Gyula, Szóvák Kornél és Ráczy György

A szerkesztésben közreműködött

Kovács Viktória

Budapest, 2022

1. ábra: A kötet belső borítója

Konferencia- és egyéb előadások:

Szovák Kornél: Oklevél-hamisítványok az Árpád-korból. In: Csalások, hamisítások, félrevezetések és leleplezések Vas vármegyében a 12–20. században. XXXIX. Vas Megyei Levéltári Nap, 2022. október 4. Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 9700 Szombathely, Hefele Menyhért utca 1.

https://mnl.gov.hu/mnl/vaml/hirek/vas_megyei_leveltari_nap_2022_csalasok_hamisitasok_felrevezetesek_es_leleplezodesek

Szovák Kornél: Írás, írásbeliség és irodalom II. András udvarában. In: Aranybulla 800. Az MTA Filozófiai és történettudományi osztálya rendezvénye a Magyar Tudomány Ünnepe programsorozatában. MTA Székház, Nagyterem. Budapest, Széchenyi tér 9. 2022. november 10. 11.35–12.00.

<https://mta.hu/aebudapest-events/2022-11-10-aranybulla-800-4553>

<https://www.youtube.com/watch?v=qk1rj670-c0>

https://mta.hu/mtu_esemenynaptar/2022-11-10-aranybulla-800-4553

Szovák Kornél: Monostor, temetkezőmonostor, rezidenciamonostor. Bencés monostorok az Árpádok királyságában. In: Stabilitas Loci Benedictini – Bencések évszázadai a legfrissebb kutatások tükrében. 2022. november 25. péntek 10:00-18.00. Humán Tudományok Kutatóháza – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 1097 Budapest Tóth Kálmán u. 4., földszinti előadóterem. 10.15–10.30.

<https://abtk.hu/esemenynaptar/esem%C3%A9ny%20r%C3%A9szletei/343/-/mtu-2022-stabilitas-loci-benedictini-bencsek-evszazadai-a-legfrissebb-kutatasok-tukreben-konferencia>

Szovák Kornél: A filológus esete az Aranybullával. Ókortudományi Társaság, 2022. december 16. 16.00. Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, Budapest, VIII. ker. Múzeum körút 14–16.

A tervezett és megvalósult eredmények közötti eltérés indoklása:

A járványügyek és a háborús megszorítások nem kedveztek a végrehajtás tempójának. Az apparátus latin fordítása egyelőre késésben van, a korábban felkért szakember nem vállalta a folytatást, így újabb fordítót kell keresni.

A projekt megvalósításának szakmai értékelése, az elért részeredmények ismertetése:

Folytatódott a Györffy-kézirat gondozása a III. István- és III. Béla-kori anyag korszerűsítésével és szerkesztésével. Elkészült az Aranybullának és szerkesztményeinek kritikai kiadása, új fordítása, hasonmás-kiadása. Tanulmányok születtek az Aranybulla szöveghagyományának tárgyköréből.

Diplomata Pontificia Hungarica (Árpád-ház_VI.6.)

Projektvezető neve: Szovák Kornél (BTK Moravcsik Gyula Intézet)

A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2022. évi eredményei:

A projekt célkitűzése egy elektronikus adatbázis létrehozása volt, mely napi szinten tartalmaz korszerű információkat a Magyarországra küldött Árpád-kori pápai oklevelek (*litterae, bullae*) minden ismert darabjával kapcsolatban. A korábban is tempósan folyó gyűjtőmunka az idén is folytatódott, ami egyrészt a fennmaradt darabok tételes rögzítését, másrészt a velük kapcsolatos kiadási és szakirodalmi adatok feldolgozását jelentette. A munka alapját Potthast repertóriumának kiaknázása képezte, ez megtörtént, a francia pápai-regisztrum repertórium feldolgozása folyamatban van, némi nehézséget jelent a kötetek elérhetősége. Az adatállomány tetemesen gyarapodott, most már gondolni lehet egy nyomtatott kiadás tervezésére. Az Aranybulla- emlékévk kapcsolódó és az eredeti vállalás körébe tartozó feladatot adott két vonatkozásban: az 1222. évi klerikusi Aranybulla és a szerviensi Aranybulla 1231. évi megújításának szöveghagyománya a vatikáni levéltárakhoz vezetett. Ennek feldolgozása megtörtént, a szövegek kollacionált kritikai kiadása és fordítása napvilágot látott.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Dreska Gábor, ELTE BTK Történeti Intézet, Középkori Történeti Tanszék, egyetemi adjunktus,

Szovák Kornél, BTK Moravcsik Gyula Intézet, igazgató,

Mayer Gyula, BTK Moravcsik Gyula Intézet, igazgatóhelyettes.

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések

Tudományos publikációk:

Szovák Kornél: Az egyházi Aranybulla 1222-ből. In: Aranybulla 800. Szerkesztette: Zsoldos Attila. (Tudományos konferenciák az Országházban). Budapest 2022, 33–56.

Szovák Kornél: Az Aranybulla helye a magyar politikai gondolkodás történetében. In: Andreae II regis Hungariae decretum anni 1222 bulla aurea roboratum. Tanulmányok az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulójára. Szerkesztette Mayer Gyula, Szovák Kornél, Ráczy György. A szerkesztésben közreműködött Kovács Viktória. Budapest 2022, 45–66.

Andreae II regis Hungariae decretum anni 1222 bulla aurea roboratum. Tanulmányok az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulójára. Szerkesztette Mayer Gyula, Szovák Kornél, Ráczy György. A szerkesztésben közreműködött Kovács Viktória. Budapest 2022. (1. ábra)

Szovák Kornél: Az Aranybulla 1231. évi megújítása és annak későbbi sorsa. *Sajtó alatt, egy esztergomi kiadványban.*

p tales enim diuitie regni exorbuntur. vxores decedentium ul' condempnatorum pfitam ad
 morte. ul' in duello succubentium. aut alia ex quacūq; causa: nō fraudentur dote sua. vxor
 nis futurum ul' latvnum ac eorum liber p' dicitur patrum nō uendantur. Integros comitatus
 uel dignitates in predia uel possessiones nō transferemus. Statuimus iohannes castroy scdm li
 bertatem a scō rege constitutam. similit' et hospites cuiuscūq; nationis scdm libertatem ab im
 p'io eis concessam: p'petuo tenent. Ad secandas indagines. ad fossata faciendā. ad ortos. ad quecūq;
 regni edificia. ul' officinas seruientium. ul' eccl'iarū poplōs nō cogemus. p'et' uicesimā quam ab
 aliquo reges habent decimas nō exigimus. quia p' hoc poplō grauat'ur. p'ortū nō in siluas uel
 p'ata seruicū contra uoluntatem eorum nō pascantur. Monete. 7 salib; et alijs publicis officijs
 iudeis et sarraceni nō p'ficientur. possessiones extra regnum nō conferantur. et si alique fut
 collate ul' uendite p'p'rio regni ad redimendū reddantur. uel simplicit' recipiantur. Item p'
 singulis marturimis quatuor pondere p'soluantur. quātū cūq; inde puenierit. t'ia pars do
 mino fundi. et due partes d'no s'nt p'soluantur. Comites iure sui comitatus sint contenti.
 cetera ad regem p'ueniant. sicut' tributa. boues. 7 due partes castroy. ad regis uolu
 tatem an uolet distribuātur. Item quancūq; aliquos ordine iudicario conuicti continge
 rit. in uoluntate n'ra erit. bona ip'oy penes nos retineri. ul' alijs puelle n'ro distribuere. Inuen
 dium tamen mitti nolumus sup' illas eorumdem. ut aut' hec n'ris 7 successorū n'roy ep'ib; firma
 et inconvulsa p'ueniat. tam nos quam filij n'ri p'festo corpore sacramento confirmauimus.
 et tam n'ro quam filioy n'roy sigillis fecimus roborari. spontaneē consentientes. ut siue
 nos siue filij n'ri. 7 successoris n'ri. hanc a nob' concessam libertatem infringere uoluerit.
 S'ngonien' archiep's premissa legitima amonitione nos uinculo excommunicationis. 7 eos in notan
 di habeat potestatem. Dat. Anno ab incarnatione d'ni. millesimo ducentesimo trigesimo
 primo. Anno uero regni n'ri uicesimo nono. Nos igitur ad petitionem predicti S'ngonien'
 archiep'i. formā predicti iudicij cum tenore predictarū litterarū summi pontificis. nec non
 predictam constitutionem d'ni regis in presenti pagina fidelit' transferi fecim'. et eandem sigil
 loy n'roy munimine roborari. Act. Bude. Anno d'ni incarnationis millesimo ducentesimo
 trigesimo secundo. mense decembri; .i.

Item transcriptum Regis andree. qd' clerici in foro seclan nō debeant auctoritate.

Iacobus misericordie diuina p'nestinus electus aplice sedis legatus. et Rober
 tus eadem misericordie S'ngonien' archiep's. Vniuersis presentes litteras inspecturis
 salutē in d'no. Omnib; uolumus fieri manifestum. q' nos uidimus et legimus pri
 uilegium d'ni Andree Regis. eius sigillo munitū concessum clericis p' totum Regnū
 sup' libertate ecclie. qd' de uerbo ad uerbum inferius fecimus annotari. **I**nnoce
 scē et indiuidue unitatis. Andreas de g'ra S'ngary. Dalmatie. Chroat. Rām. Seruic.
 Galit. Ladonie q; rex imp'petuum. Cum iuxta p'phicū S'uidia sermone eloquium
 specialit' ascēdenda sit intelligētia regib;. et auditis tam iudicantib;. dignum est ut
 in hōy utroq; se regē maiestatis circumsp'ctio sic exerceat. ut que sunt celsis celsi re
 stituat. et que sunt dei deo reddere nō omittat. Nos itaq; iam dictarū amoniti sene ratio
 num. Vniuersis rerū dispositionib; regalem in seclanib;. clericalem in sp'ualib; p'ferentes

1. ábra: Az 1222. évi klerikusi Aranybulla másolatának első oldala IX. Gergely pápa *Liber
 censuum*ában (hártya, 1265 – 1268I). Firenze, Biblioteca Riccardiana, Ricc. 228 fol. 253v

Konferencia- és egyéb előadások:

Szovák Kornél (Pázmány Péter Katolikus Egyetem/ Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Moravcsik Gyula Intézet) - II. András 1222. évi kiváltságlevele az egyháziaknak („az egyházi Aranybulla”). In: Aranybulla 800 tudományos konferencia. Szervezők: az Országgyűlés Hivatalának Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága és a Magyar Tudományos Akadémia. Időpont: 2022. október 26. szerda, 11.50. Helyszín: Országház, Főrendházi ülésterem (Budapest V. kerület, Kossuth Lajos tér 1–3.) A rendezvény fővédnöke: Kövér László, az Országgyűlés elnöke.

<https://www.parlament.hu/web/orszaghaz/rendezyenyek?honap=2022-10&esemeny=63954795>

Szovák Kornél: A filológus esete az Aranybullával. Ókortudományi Társaság, 2022. december 16. 16.00. Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, Budapest, VIII. ker. Múzeum körút 14–16.

A projekt megvalósításának szakmai értékelése, az elért részeredmények ismertetése:

Az 1222. évi klerikusi kiváltságlevélnek („papi Aranybulla”), valamint a szerviensi Aranybulla 1231. évi megújításának eddigi ismereteink szerint alapvető szövegtanúja a vatikáni kézirat volt. A kutatómunka során fény derült arra, hogy ez a kódex már egyenes másolata az eredeti, „IX. Gergely *Liber censuum*” nevet viselő dokumentumnak, amit Firenzében őriznek, és mind írásképe, mind pedig szövegállapota vonatkozásában ez tekinthető a báziskéziratnak. Az is világossá vált, hogy a *Liber censuum* első szerkesztménye nem tartalmazta a két magyarországi eredetű másolatot, ezek 1265–1268 között kerültek be a kódexbe egy önálló magyar ívfűzet formájában, amire az akkoriban a Magyar Királyságban zajló polgárháború adott okot. Az Aranybulla-emlékévhöz kapcsolódó kutatómunka arra is rávilágított, hogy az eddigi ismeretek számos esetben hibás, illetve kifejezetten eltorzult szövegközléseken alapultak, és nem egy kérdésben helytelen történeti magyarázatokat szültek. Mivel az egyetemi szöveggyűjteményekbe ezen hibás közlések alapján kerültek be a fordítások, szükségessé vált új fordítások elkészítése is. A két dokumentum kritikai kiadása és új fordítása napvilágot látott, a tárgykörben tudományos publikációk jelentek meg, és konferenciaelőadások születtek.

Hungarica-gyűjtés és publikációs támogatások (Árpád-ház_VI.12.)

Projektvezető neve: Zsoldos Attila (BTK Történettudományi Intézet)

A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előrehaladásának 2022. évi eredményei:

A projekt célja elsősorban, de nem kizárólagosan a fiatalabb korosztályhoz tartozó kutatóknak a korszakra vonatkozó tudományos műveinek kiadása, valamint a külföldi levéltárakban őrzött magyar vonatkozású dokumentumok feltárását végző kutatóutak támogatása. A projekt első elemének eredményeként kötetek jelennek meg, a második elem munkálatai során feltárt dokumentumok gyarapítják a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának középkori gyűjteményét.

A projekt két részfeladata közül a beszámolási évben az Árpád-korra vonatkozó tudományos művek kiadási munkálatai kerültek előtérbe, mivel a pandémia meg-megújuló hullámai közepette a külföldi levéltári feltáró utak nem voltak tervezhetők.

Két kötet – melyek közül az egyik további kutatásokat megalapozó forráskiadvány, a másik pedig egy forráscsoport értelmezéséhez nélkülözhetetlen kézikönyv – nyomdai előkészítése megkezdődött, egy további, a monográfiák műfajába sorolható kötet esetében a kézirat szerkesztői észrevételeket érvényesítő véglegesítése folyik, és az év végére várhatóan be is fejeződik. A három kötet megjelentetése a jövő évben várható.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

A kéziratok gondozása a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete feladata, mely mind szakmai szempontból, mind a tudományos munka háttérfeltételeit illetően egyedülálló lehetőségeket biztosít történettudományi kutatómunka végzésére és az eredmények publikálására.

Árpádok idegen nyelven (Árpád-ház_X.1.)

Projektvezető neve: Zsoldos Attila (BTK Történettudományi Intézet)

A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előrehaladásának 2022. évi eredményei:

A projekt célja a korszakra vonatkozó magyar kutatási eredmények angol nyelven való közreadása annak érdekében, hogy a nemzetközi szakmai közönség magyar szerzők műveiből tájékozódhasson a magyar történelemről, a kötetek megjelenése egyúttal növelje a magyar történettudomány nemzetközi beágyazottságát.

Az év folyamán megjelent a sorozat egy újabb kötete (1. ábra). Zsoldos Attila a II. András király által 1222-ben kiadott Aranybulla történetét dolgozta fel. A kötet részletesen elemzi az Aranybulla háttéréül szolgáló reformpolitika főbb elemeit, a törvény keletkezésének körülményeit, valamint az 1231. évi megújításához vezető eseményeket és azok következményeit. Bemutatja végezetül az Aranybulla középkori utóéletének főbb csomópontjait.

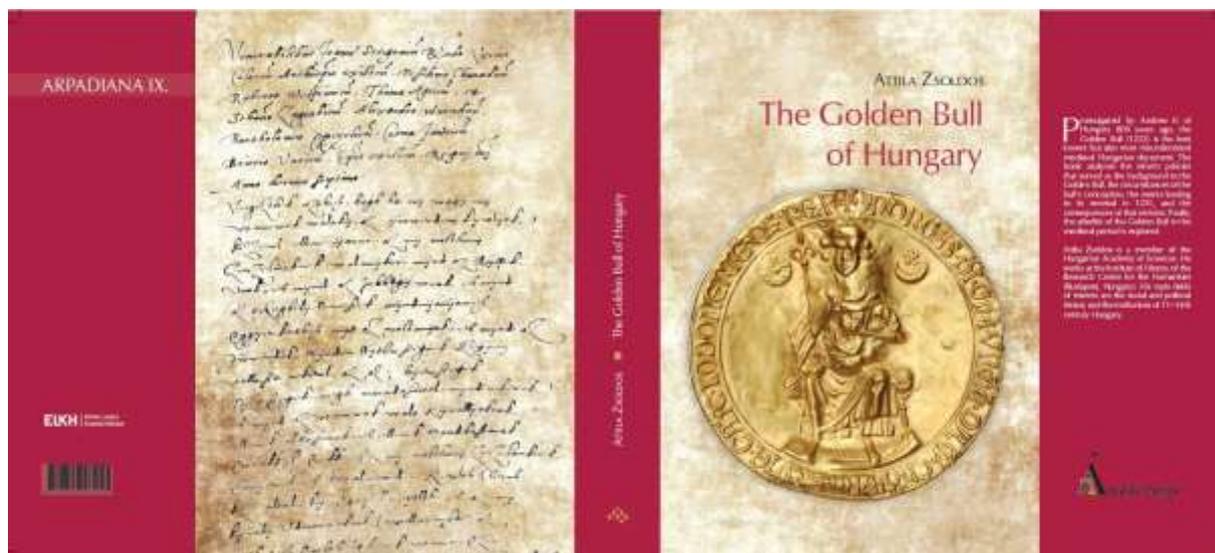
Egy kötet kéziratának zajlik a nyomdai előkészítése, két további kötet kéziratának fordítása folyamatban van. Ezen kötetek megjelentetése a következő évben várható.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete a magyar történész szakma vezető intézménye, mely mind a szakmai szempontból, mind a tudományos munka háttérfeltételeit illetően egyedülálló lehetőségeket biztosít történettudományi kutatómunka végzésére, s a munka eredményeinek publikálására.

A projekthez kapcsolódó kiadványok:

Zsoldos, Attila: *The Golden Bull of Hungary*. Arpadiana IX. Research Centre for the Humanities, Budapest, 2020, p. 259.

1. ábra: A kötet borítója